

DE
L
E
C
T
I
O
N
E
A
R
N
O
L
D

M A G N U M

Geniul organizării

Formula franceză și engleză
vs. formula germană

 agatha

ARNOLD VAN GENNEP

GENIUL ORGANIZĂRII

Formula franceză și engleză
vs. formula germană

C O L E C Ţ I A   M A G N U M

ARNOLD VAN GENNEP

GENIUL ORGANIZĂRII

Formula franceză şi engleză
vs. formula germană

ΛG agatha

Traducere: Sînziana Barangă
Ediție îngrijită de Fulvia Meiroșu
Concept grafic și DTP: S.C. MondoRo S.R.L.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VAN GENNEP, ARNOLD

Geniul organizării: Formula franceză și engleză VS/ Formula germană / Arnold van Gennep; trad.: Sînziana Barangă; ed. Fulvia Meiroșu. - Pitești: Editura Agatha, 2003

Tit. orig. (fre): Le genie de l'organisation

ISBN 973-85794-6-5

I. Barangă, Sînziana (trad.)

II. Meiroșu, Fulvia (ed.)

39

Librairie Payot & Cie, 1915, Paris

© agatha, 2003

Tel.: 745.50.98, 0740 302 189

Fax: 0248.251.588

e-mail: comenzi@editura-agatha.biz

www.editura-agatha.biz

ISBN 973-85794-6-5

**Această carte a apărut cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor**

Câteva cuvinte despre Arnold Van Gennep (1873-1957)

Arnold Kurr Van Gennep se naște la Ludwigsburg, în Würtemberg, pe 23 aprilie 1873. Tatăl său, descendent al unor emigranți francezi, este locotenent la Curte. Mama sa, al cărui nume îl va adopta, se trăgea dintr-o familie originară din Olanda.

Arnold Kurr Van Gennep are doar șase ani când părinți lui se despart. El și mama sa se stabilesc atunci la Lyon, oraș în care băiatul face clasele primare. Elev turbulent, este trimis în 1883 ca intern la Colegiul Saint-Barbe din Paris. Anul următor, mama sa se recăsătorește cu un chirurg din Lyon, doctorul Paul Raugé. Cuplul se stabilește la Nisa, apoi la Challes-les-Eaux. Tânărul Van Gennep este transferat la liceul din Nisa, unde se dovedește un elev excelent, iar apoi încearcă să studieze filologia la liceul din Chambéry. Respins din cauza matematicii, merge la liceul din Grenoble.

Savantul din el se manifestă foarte devreme, căci

deja de câțiva ani își ocupa timpul liber și vacanțele cu cercetarea monedelor vechi. Este de asemenea pasionat de preistoria regiunii Savoia, în special de civilizațiile lacustre. „Aceste două manii [...] au avut avantajul nu doar de a mă învăța să alcătuiesc eu însumi o bibliografie, să clasez meticulos faptele după cele mai mici caracteristici, să studiez documente originale [...] dar și să intru în contact cu tot felul de oameni din orașe, orășele și sate”. O pasiune pentru geografie și un simț puternic pentru obiect și concret stau la originea carierei sale. Un dar prodigios pentru însușirea limbilor sporește și mai mult aptitudinile sale de etnolog.

Odată terminat liceul, Van Gennep se înscrie la Școala de limbi orientale pentru a studia araba și la Școala Practică de Înalte Studii (secția științelor istorice și filologice) pentru lingvistică generală și egiptologie. În afară de acestea urmează cursuri la secția de științe religioase. În paralel (1894-1897) publică primele articole, consacrate numismaticii. Dar foarte repede, faptele sociale vor ocupa primul loc în preocupările sale științifice. Un subiect de cercetare și reflexie îi va servi la tranziția între numismatică și etnografie: mărcile de proprietate. Pe parcursul a câțiva ani culege un mare număr de date în acest sens, după ce stabilise un „Chestionar” publicat în „Revista Tradițiilor populare”. Studiul mărcilor de proprietate prezintă pentru el un

interes considerabil și îl face să propună o explicație personală a anumitor interdicții și să „revizuiască orice teorie despre tabu-uri, să reia chestiunea originii scrisului și alfabetelor, [...] ideea că marca creează un loc de apartenență și de înrudire; să examineze care este situația exactă, în raport cu limbile propriu-zise sau comune, a limbilor speciale”.

În 1897 Van Gennep rupe relațiile cu familia, care nu fusese de acord cu căsătoria sa. Se vede atunci nevoit să-și facă o situație. Acceptă postul de profesor de franceză la liceul din Czystochowa, în Polonia. Rămâne aici patru ani și profită de această perioadă pentru a învăța rusa, poloneza cât și alte limbi slave.

În 1901 Van Gennep revine la Paris. Cunoașterea atâtor limbi îi permite să obțină postul de șef de traduceri la Oficiul de informații agricole al Ministerului Agriculturii. În paralel devine interesat de problemele care frământă școala de antropologie engleză și pe sociologii francezi, ca Emile Durkheim și Marcel Mauss: totemismul, tabu-ul, formele originale ale religiei, relațiile dintre mit și rit. Studiază un maximum de surse culese din Madagascar de diverși autori. Van Gennep abordează aceste lucrări cu originalitate și noutate. El înțelege tabu-ul ca o instituție socială - nu numai religioasă - dintre cele mai importante, ce se menține prin obiceiuri, expresii ale ideii de obligație.

Această concepție poartă în ea teoriile moderne despre tabu. Complicațiile și reflecțiile lui Van Gennep pe aceste teme duc la publicarea primelor sale două lucrări: *Tabu și totemism în Madagascar* și *Mituri și legende din Australia*, în care denunță etnocentrismul.

În 1908, Van Gennep începe să trăiască din lucrările sale personale: conferințe, traduceri, cronici regulate și colaborări la diverse reviste. Un an mai târziu termină o lucrare capitală, *Riturile de trecere*. Remarcabila sa schemă de analiză a riturilor își păstrează și astăzi întreaga valoare. Aceste fenomene se împart în trei etape: separarea, pragul și reunirea; după caz, aceste secvențe par de importanță inegală: astfel separarea este, de exemplu, una marcată în funeralii; reunirea de nașteri; pragul de căsătorii. Aceste secvențe prezintă avantajul de a putea fi aplicate în cazul oricărui rit de trecere în orice societate.

Urmează *Formarea legendelor* (1911) și un an mai târziu teza de doctorat (*Stadiul actual al totemismului*).

În 1912, prima catedră de etnografie și istorie comparată a civilizațiilor este creată grație mecenatului fraților Borel. Henri Alexander Junod, misionar și etnolog al populației Thonga (de pe coasta de est a Africii de Sud) renunță în favoarea lui Arnold Van Gennep, care va rămâne la Neuchâtel din 1912 în 1915. Participă la reorganizarea Muzeului, căruia îi publică

primul ghid (1914). Principal inițiator al primului Congres internațional de etnologie și etnografie care se ține în oraș în perioada 1-5 iunie 1914, va fi expulzat din țară în 1915 în urma publicării unui articol în „Depeșa de Toulouse”, articol considerat calomnios pentru Elveția. În momentul redactării lucrării de față, el era încă directorul Revistei de Etnologie și Sociologie și profesor de istorie comparată a civilizațiilor la Universitatea din Neuchâtel.

În timpul războiului din 1914-1918, Van Genep este adus de Poincaré la Ministerul Afacerilor Externe, unde rămâne până în 1922. Între timp, publică o altă lucrare importantă, *Tratatul comparativ al națiunilor* (1921), în care, printr-o analiză detaliată a simbolurilor unei națiuni – istorie, costume, drapel, obiceiuri – prin studiul fenomenelor lingvistice și a diverselor tipuri de frontiere, încearcă să vadă cum se definește o națiune. Redevenit independent pentru a putea face un turneu de conferințe în Statele Unite despre meșteșugurile și cântecele populare din Franța, își reia în același timp și lucrările care îi permit să-și asigure traiul și opera personală. Abia după 1945, când are mai mult de 72 de ani, centrul național de cercetare științifică îi acordă o subvenție, ceea ce îi permite să-și consacre toate forțele redactării lucrării *Manual de folclor francez contemporan*. Acesta va rămâne totuși neterminat,

atunci când moare la Bourg-la-Reine, în 1957.

Francezii îl consideră unul din fondatorii etnografiei franceze, iar în etnologia universală a rămas creatorul conceptului de “rituri de trecere”. Noutatea pe care a adus-o Gennep în domeniul etnologiei și antropologiei culturale la începutul secolului XX a fost o metodă diferită de cercetare în domeniu: el punea accentul pe studiul direct al faptelor, așa cum se desfășurau ele în mediul lor natural și social. Până atunci, accentul fusese pus pe cercetarea indirectă, prin intermediul jurnalelor de călătorie sau al chestionarelor completate de misionari și alți intermediari. El și-a ilustrat metoda prin propriile cercetări făcute în Algeria, din care au rezultat două cărți: *Studiu de etnografie algeriană* (1911) și *În Algeria* (1914).

Prefață

Nu am considerat necesar, în paginile care urmează, să revin asupra unor lucruri deja intrate în domeniul Istoriei. Nici un om dotat cu spirit critic și voit imparțial nu poate să nege responsabilitatea directă a guvernului german în declanșarea războiului, loialitatea Belgiei, prudența politică a Angliei, legitimitatea Franței. Nimeni n-ar putea găsi vreun argument, chiar infim, care să justifice maniera crudă a germanilor de a purta un război cu non-combatanți și de a distruge sistematic orașe, biserici, uzine, pacheboturi. Acest popor a ajuns, din ordinul guvernanților săi, într-o formă aproape incredibilă de regresie intelectuală și morală. Terorii Revoluției Franceze i s-a adăugat teroarea mondială. Acuzațiile nu folosesc la nimic. Este mai important să căutăm baza pe care a putut fi constituită atitudinea regresivă și cum, prin contrast, cea a Aliaților prezintă,

dacă o analizăm, o frumusețe morală și o forță superioară, grație cărora va fi posibil să se reia, chiar dacă părea distrusă pentru totdeauna, civilizația începută de generațiile anterioare și la progresul căreia este de datoria imediată a fiecăruia să contribuie pe cât poate.

Saint-Blaise (Neuchâtel), 15 mai 1915

I

Atunci când chimistul Ostwald¹ le-a anunțat compatrioților săi că putea în sfârșit să le dezvăluie „secretul” forței lor, savanții din toate țările nu au avut de ales: trebuia să aștepte. O formulă, pentru a fi cu adevărat științifică, trebuia să rezume în puține cuvinte un foarte mare număr de fapte care constituiau o categorie definită, pe de-o parte, iar pe de altă parte, să dea posibilitatea să se discearnă care sunt lucrurile noi, descoperite ulterior acestei categorii definite. În consecință, orice formulă prezintă un anumit caracter de generalitate literară, iar marele public e tentat, la început, să găsească semnificații la care autorul nu se

---

¹ Wilhelm Ostwald (1853-1932), chimist german, a scris numeroase lucrări în domeniul chimiei analitice, electrochimiei, chimiei anorganice, fizico-chimiei. În 1909 a primit Premiul Nobel pentru chimie. În paralel a fost pasionat de filosofie (Filosofie modernă naturală, Piramida științelor), de teoria culorilor și a sprijinit activ mișcarea pacifistă. (nota trad.)

gândise. Formula lui Buffon², *stilul este omul*, sau cea a lui Proudhon³, *proprietatea înseamnă furt*, sau formulele lui Descartes, Schopenhauer, Darwin, Nietzsche nu pot fi înțelese fără o discuție analitică aprofundată.

La fel se întâmplă și cu formula lui Ostwald. Nu putem nici să-l considerăm pe autor o nulitate, nici să anulăm o viață întreagă de muncă, de descoperiri și de publicații doar din patriotism, așa cum nu putem prefera din patriotism o anumite teorie științifică, alteia.

Trebuie să admitem *à priori* că Ostwald a vrut să spună altceva, decât teza al cărei autor este acuzat că a fost. În fond, Ostwald este singurul german care a încercat încă de la începutul războiului să se ridice asupra argumentelor prezentului și să justifice printr-o concepție generală un sistem propriu de guvernare și un mod determinat de viață socială.

Formula sa, imediat comentată peste tot și difuzată în Germania chiar și în cele mai mici sate, a avut o influență profundă asupra mentalității germane colective. Ea justifica tot: declarația de război, violarea Belgiei, invazia Franței, depopularea și ruinarea sistematică a țărilor ocupate; ar fi putut justifica chiar

---

² George Leclerc, conte de Buffon (1707-1788), scriitor și naturalist francez (nota trad.)

³ Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), socialist francez (nota trad.)

distrugerea completă a Parisului și pârlolirea Varșoviei. Soldații germani deveneau deodată agenții unei forțe superioare oricărui sentiment de milă sau dreptate: ei trebuiau să fondeze prin sabie, sânge și foc, Europa *organizată*. Viitorul Wilhelm al II-lea era al doilea Carol cel Mare. Trebuie deci să înțelegem exact ce a vrut Ostwald să spună și să vedem dacă faptele i-au justificat formula. În cazul unui răspuns negativ, trebuie să încercăm să discernem cum stau de fapt lucrurile și să propunem o formulă nouă, care va putea servi drept bază a reconstituirii morale și sociale a Europei Centrale, după restabilirea păcii.

II

Reamintesc întâi textul lui Ostwald:

„Germania vrea să organizeze Europa, care până acum nu a fost organizată... Vă voi explica acum marele secret al Germaniei. Noi, sau poate mai degrabă rasa germanică, am descoperit principiul organizării. Celelalte popoare trăiesc încă sub principiul individualismului, în timp ce noi, germanii, suntem sub cel al organizării”.

Este vizibil imediat că unii termeni ai acestei formule sunt absolut improprii. Ostwald este un mare chimist, dar un etnograf slab. Dacă nu, nu ar fi vorbit de o rasă *germanică*. Să-și consulte colegii, căci Germania are mulți etnografi excelenți. Îi vor spune că acest cuvânt rasă aparține vocabularului anatomic, și mai ales, antropologic, în timp ce cuvântul *germanic* aparține

vocabularului lingvistic. Nu poate exista o rasă germanică așa cum nu există o rasă celtică, nu existau nici rasa latină, sau franceză, sau rusă, sau semită. Acest lucru are o mare importanță: profesorul de chimie atribuie unei entități umane inexistente marea descoperire, care, după el, pune Germania modernă deasupra celorlalte popoare. Triburile care vorbeau dialecte germanice erau constituite din tot atâtea rase metisate între ele cât și triburile care populau Galia în timpul cuceririi lui Cezar: peste tot în Europa existau la începuturile timpurilor istorice, descendenți ai mai multor rase preistorice, Cro-Magnon, Spi-Neanderthal, Heidelberg și multe altele. Era o amestecătură de blonzi și bruneți, de înalți și scunzi. Rămîne de aflat cărora dintre toate aceste complexe etnice îi atribuie Ostwald invenția organizării. Dacă își pune această întrebare și dacă se informează de la savanți competenți va vedea că este foarte greu de răspuns la ea.

Prin această întrebare, care nu pare prea importantă, Ostwald încearcă să ofere o bază milenară faptului pe care îl definește. Spunând: „Noi germanii” el s-ar putea plasa în timp după 1870. Sau, maximul pe care l-ar putea face, ar fi să se întoarcă pînă în Evul Mediu, de exemplu, făcînd aluzie la sistemul organizat numit Sfîntul Imperiu Roman-Germanic; atunci erau măcar în teorie o Germanie și germani, grupați în națiune.

Imediat argumentul ar fi altul:

Dacă Oswald ar avea dreptate, triburile germanice ar fi putut inventa „organizarea” în câmpiile septentrionale...unii spun în Sud-Estul Danemarcei, alții între Nistru și Prut, deci în câmpiile ucrainene, iar alții spun între Urali și Caucaz ... și ar fi putut elabora, departe de Europa meridională, un sistem de viață politică și socială pe care să-l fi adus în Europa Centrală și grație căruia ar fi reușit să distrugă Imperiul Roman pentru a pune bazele Europei moderne.

Dar documentele dovedesc că dacă într-adevăr triburile germanice erau organizate, erau organizate în triburi ostile între ele, asemenea celor din Kurdistan și Arabia în zilele noastre și nu mai mult decât acestea grupate ca nație. Caracterul general al Marilor Invazii este ciocnirea dintre dezordine, dezorganizare și organizare. Romanii sunt cei care i-au organizat pe gali și care, mai apoi, au integrat în sistemul lor de guvernare triburile germanice care succesiv au trecut forțat Limes, acest imens tranșeu cu două maluri, cu posturi de observație care plecând de la Belgica pentru a ajunge la Dunăre trebuie să separe două lumi ireconciliabile.

În orice caz, observația lui Ostwald este eronată. Triburile germanice nu erau organizate în sens politic și economic precis, în timp ce romanii erau. Dar dacă triburile germanice sunt eliminate, care este momentul

decisiv în istoria Europei Centrale? Este acela al lui Carol cel Mare, adică al unui descendent al germanilor barbari asimilați de mediul galo-roman și căutând chiar la sursă, adică la Roma, bazele pe care să le stabilească o Europă Centrală? Grija lui Carol cel Mare a fost de a împinge organizarea până spre Centrul Europei, trupele de care se loveau cele două principii politice, economice și etice.

În acel moment nu existau în aceste regiuni nici germanii, nici triburile germanice, ci doar un conglomerat de triburi care vorbeau dialecte slave de la Elba, Saale și Naab⁴, până la Volga. Aceste populații slave, încet-încet antrenate și ele la rândul lor în *mișcarea civilizatoare venită dinspre miazăzi, au supraviețuit pe meleagurile lor schimbându-și limba*.

Fondul populației rurale din regatul Prusiei nu este nici germanic nici german, ci slav. Toți aceștia considerați în general drept descendenți direcți ai triburilor germanice autentice, ca, de exemplu, mecklemburghezii, brandenburghezii, prusacii, pome-ranienii, saxonii, silezienii, sunt descendenți ai slavilor înrudiți cu rușii, dacă sunt blonzi și înalți, sau ai slavilor înrudiți cu ucrainenii și cu o parte din polonezi sau cehi, dacă sunt scunzi și bruneți.

---

⁴ Saale și Naab, râuri în regiunea Oberpfalz din Germania (nota trad.)

Etnografii și folcloriștii germani știu foarte bine aceasta, dar regele Prusiei, chiar dacă o știe se ferește să proclame așa ceva, căci ar însemna să mărturisească faptul că dintre toți suveranii Germaniei, el este ultimul care ar avea dreptul moral de a se erija într-un apărător înfocat al germanismului.

Adevărații descendenți ai triburilor germanice și care în ciuda asimilării romane au păstrat unele dintre caracterele lor primitive, îi găsim astăzi în Frise, Olanda, Palatinat, Lorena și Alsacia, o parte din Wurttemberg și în Elveția cât și, sporadic, în Marea Britanie, în Franța, în Piemont și în Spania.

Pe scurt, argumentul etnic este tocmai cel care s-ar putea invoca cel mai puțin în favoarea formulei lui Ostwald. Sau dacă totuși acest argument ar fi menținut, ar însemna să afirm că factorul organizării a fost descoperit și aplicat de strămoșii englezilor, olandezilor, francezilor, alsacienilor, wurthemburghezilor și elvețienilor, căci patru șesimi din strămoșii germanilor moderni nu sunt altceva. Cu siguranță nu la acest rezultat vroia să ajungă Ostwald.

III

Din formulă rămîne deci: „Noi, germanii am descoperit principiul organizării”. S-au adus critici facile acestei fraze. S-a reamintit că Imperiul Roman descoperise deja organizarea și că dacă s-au format în Europa state organizate, acest lucru s-a făcut după exemplul dat de francezii lui Carol Cel Mare, Filip August, Ludovic cel Sfânt, Ludovic al IV-lea și Napoleon I. Dintre toate țările Europei, Franța este cea care a avut în acest sens cel mai pronunțat simț. Ea nu s-a mulțumit doar cu o simplă aplicare a sistemului roman, ci a elaborat o întreagă serie de adaptări la condițiile sociale mereu altele. Am amintit, de asemenea, că administrația militară, juridică și financiară, concepute de Convenție și pusă la punct de Napoleon este cea care a servit drept model tuturor statelor moderne. Deci,

Franța a arătat prima în ce constă și cum funcționează un stat cu adevărat organizat sau, pentru a adopta o altă formulă a lui Ostwald: „totul are în vedere, tinde, vrea să obțină de la fiecare individ maximum de randament în sensul cel mai favorabil pentru societate”. Nu insist asupra acestui punct.

Ca etnograf, trebuie doar să adaug că organizarea este un element necesar oricărei vieți sociale, oricât de rudimentară ar fi ea. Atîta timp cît nu există organizare, vorbim doar despre hoarde.

De altfel, diferitele grupări au inventat diverse sisteme: cel al totemismului, al claselor de vîrstă, al clanurilor, al triburilor, al castelor, al națiilor (Cele Cinci Națiuni ale Indienilor din America de Nord; Națiunile Indigenilor Australieni) etc. Nu înseamnă că, pentru că „sălbaticii” nu au nici cărți, nici ziare, aceștia nu sunt conștienți de importanța, pentru păstrarea coeziunii sociale, a principiului organizării. Sunt atît de conștienți încât, învățătura dată novicilor în ceremoniile de inițiere constă înainte de toate în a explica mecanismul relațiilor de înrudire și de legitimitate între indivizi.

Pe de altă parte, istoria ne oferă un caz chiar mult mai precis decât cel al Germaniei: Egiptul. Pe măsură ce se publică incipțiile, papirusurile, pătrundem mai adânc în mecanismul guvernării egiptene, în care totul era ierahizat, în care cele mai mici detalii erau puse la

punct, organizate, gândite, consemnate, de o mulțime de scribi, în care producția economică era cunoscută de administrațiile centrale în așa fel încât serviciile de aprovizionare a armatei funcționau la fel de bine ca în zilele noastre, în care munca era repartizată diferitelor categorii de sclavi. Într-o epocă în care grecii, latinii, cât și toți vecinii lor nu erau încă decât triburi împrăștiate trăind de pe o zi pe alta, pe malul Nilului se dezvoltă o civilizație în care totul era organizat, reglementat din punct de vedere administrativ, după principiul unei ierarhii sacre. Aastă civilizație a durat aproape patru mii de ani. Ce sunt în comparație cu aceasta cele câteva secole de existență istorică ale germanilor și chiar ale triburilor germanice?

Aceasta civilizație nu ar fi putut să dureze atât, decât pentru că din generație în generație s-a transmis acest principiu - *factorul* fundamental al vieții sociale este tocmai organizarea.

Iar mai târziu: Platon și Aristotel n-au reflectat ani întregi asupra formei pe care să o dea acestui factor, pe care și ei îl considerau primordial ? Biserica catolică nu este ea un model de organizare? În secolele XVIII și XIX nu au vrut zeci de scriitori să „reorganizeze” funcționarea socială? Nu tocmai acest factor și nu alții le-a părut întotdeauna cel mai important oamenilor politici și economiștilor din toate țările?

Nu: umanitatea nu i-a așteptat pe germani nici pentru a descoperi organizarea și, ceea ce este mai important, nici pentru a descoperi că organizarea este principiul esențial în orice societate, că el este cel care asigură activitatea economică, care împiedică pierderile și dezbinările care păstrează, din generație în generație, valorile individuale și colective.

Este imposibil să admitem că Ostwald, deși chimist, ar putea fi atât de puțin la curent cu istoria universală, că ignoră până și existența Egiptului, a Romei, a lui Carol cel Mare și a lui Napoleon. Cu siguranță, a vrut să spună altceva. Însă terminologia este o nebuloasă. Noi trebuie să cercetăm, precum școlarul din Salamanca, dacă vreo comoară intelectuală se ascunde sub acest înveliș grosier.

Ne-ar ajuta în acest scop o frază care dă o definiție negativă: pentru Ostwald organizarea înseamnă ceea ce nu este individualism.

IV

Așa că mai întâi va trebui să definim exact acest termen. Și, în acest caz ne lovim de un sens banal și un sens precis. Individualismul este privit în general ca fiind conceptul ce subordonează binele grupului sau interesele grupului, binelui sau intereselor individului. De aici ar rezulta că organizarea este sistemul în care binele și interesele individului sunt subordonate celor ale grupului.

Iată, atunci seria de remarci care se impune: care sunt societățile în care individul este absolut subordonat grupului? Răspunsul este simplu: toți indivizii sunt în întregime subordonați grupului, indiferent de vârstă, sex, ocupație la cei mai primitivi dintre „sălbatici”.

Această subordonare este foarte puternică: a) în sistemul totemic; b) în sistemul claselor de vârstă; c) în

sistemul castelor; d) în ordinul iezuiților.

Subordonarea este deja mai mică în sistemul: a) triburilor, b) cetăților grecești; c) comunelor din Evul Mediu; d) corporațiilor din sec. al XVIII-lea.

Este și mai mică în țări cu monarhii autocratice precum Rusia sau Prusia, unde Parlamentul este mai mult fictiv.

Ea are tendința de a se anula în viața cotidiană pentru a nu reapărea decât în caz de criză în țările cu adevărat moderne ca Franța, Marea Britanie, Italia și Statele Unite.

Nu insist asupra detaliilor, nici asupra categoriilor intermediare în care s-au clasat țări ca Elveția, Spania, China etc. Dar trebuie să atragem atenția asupra faptului că dacă forma de viață socială franceză și engleză în care individul contează ca atare, este demnă de dispreț, și dacă maximul de perfecțiune se află la celălalt capăt al scării, înseamnă că Ostwald propune Germaniei ca model ideal regimul totemic sălbatic sau cel puțin regimul sclavagist al castelor din India!

Ori, lăsând la o parte orice sentimentalism, ar însemna că evoluția istorică și etnografică dovedește că omul a avut dintotdeauna tendința de a nu mai fi componentă amorfă a unui tot global, și a vrut întotdeauna să devină un tot prin el însuși, liber și autonom.

Desființarea sclavagismului, sufragiul universal, eliberarea școlilor literare sau artistice de dogmele religioase sau științifice, sunt tot atâtea forme prin care, în decursul timpului s-a exprimat această tendință fundamentală a speciei umane.

Chiar admitând că savantul chimist ar fi un ignorant în istoria universală și în sociologia comparată, pare greu de crezut că ar fi vrut să impună Germaniei o astfel de regresie și că principiul organizatoric nu înseamnă decât *sclavia individului*. Trebuie, deci, să căutăm un nou sens, altul decât cel obișnuit și curent, cuvintelor organizare și individualism, folosite de el, să descoperim, dacă pot spune așa, ezoterismul ostwaldian.

V

Prima idee care ne vine în minte este că Ostwald a vrut să transpună în sociologie un punct de vedere fizico-chimic, deci mecanist. Nu este nevoie pentru aceasta să cunoști teoriile chimice în detaliu, nici chiar formula lor.

Ostwald a încercat să înlocuiască printr-o teorie nouă teoria biologică vulgarizată de Darwin, de Spencer și de o întreagă școală în secolul al XIX-lea. În loc să considere, de exemplu, statul drept organism ale cărui grupări secundare ar fi celulele, indivizii fiind la rândul lor elementele acestor celule, Ostwald a dorit să considere grupurile sociale ca fiind combinații chimice. Există în ambele cazuri elemente stabile și elemente instabile; punând împreună anumite grupuri sau anumiți indivizi se produc reacții, iar în alte cazuri apar amalgamarea sau disocierea.

Toți acești termeni aparțin în aceeași măsură vocabularului chimiștilor cât și celui al politicienilor și sociologilor. Ostwald nu este aici un inventator: un savant belgian, Emile Waxweiler, director al Institutului de Sociologie Solvay, este primul care a analizat în detaliu fenomenele sociale din punct de vedere energetic, sub influența lui M. Ernest Solvay. De remarcat că și Ostwald are relații directe cu Solvay, întrucât conduce un Institut de Chimie fondat de către acesta din urmă la Leipzig și face aici descoperiri răsunătoare, rapid aplicate armatelor aliate.

Prin intermediul unor colaboratori aleși, marele industriaș belgian a transpus în diverse domenii o teorie dinamistă generală pe care a expus-o el însuși într-o lucrare importantă, rămânând în domeniul fizicii și chimiei. Înaintea sa, Fouillé elaborase teoria despre ideile-forță, iar Nietzsche formase o concepție generală despre voință ca energie activă. Și chiar unii filosofi greci au devansat cu secole întregi această viziune de interpretare.

Dar pînă acum nimeni nu a îndrăznit să depășească o anumită limită, nici să identifice similarități între indivizi și corpuri simple sau compuse și nici să compare un războinic cu acidul sulfuric. Căci oricine știe foarte bine că fenomenele sociale sunt diferite de cele neînsuflețite prin faptul că cele din urmă nu aparțin decât

unui plan și nu au decât două aspecte, dacă pot spune așa, în timp ce fenomenele sociale aparțin mai multor planuri și au fațete multiple. Inorganicul este fix, viul este mișcător; inorganicul este stabil, viul este instabil. Teoriile bazate pe biologie (darwinism, stat-organism, etc.) explică un aspect al acestor fenomene vii care sunt fenomenele sociale, dar unul singur; așa cum teoria fizico-chimică dinamistă sau energetică explică un alt aspect al chestiunilor sociale, dar tot unul singur.

Vor trebui găsite încă multe alte interpretări de metodă pentru a înțelege exact probleme atât de complexe, interacțiuni atât de fluctuante, factori atât de contradictorii, probleme atât de neprevăzute, ca cele ce fac obiectul de studiu al etnografiei, sociologiei, psihologiei individuale și colective, lingvisticii, esteticii, pe scurt al științelor umaniste. Rămâne de văzut acum dacă Ostwald își onorează compatrioții, propunându-le o concepție pur fizico-chimică în măsură să ducă la analizarea dintr-un anumit unghi al ansamblului mecanismului relațiilor sociale, deci organizarea Statului. Ca să fiu mai clar, voi da un exemplu din viața actuală.

Este evident că în toate armatele și la toate popoarele aflate sau nu în război, factorul principal și esențial al coeziunii este în momentul acesta patriotismul. Patriotismul ca atare nu este nou. Atenienii știau ce

înseamnă, ca și cetățenii romani, ca și Ioana d'Arc, ca și englezii, francezii, italienii etc și nu în ultimul rând, japonezii.

Este un sentiment colectiv, așa că în calitatea sa de sentiment nu are de ce să fie gândit sau justificat.

Ori, în perioada revoluției și în 1870, francezii erau patrioți, au luptat cu patriotism și din patriotism. N-a fost nevoie să le dicteze cineva linia de conduită; guvernul nu a luat măsuri speciale pentru a trezi acest sentiment; toți indivizii se simțeau călăuziți într-o aceeași direcție.

În războiul actual, situația este alta. Popoarele din toate țările Europei erau pacifiste. Cel mai pacifist dintre toate este poporul german. Și ce a făcut guvernul său? A privit patriotismul din punct de vedere dinamist, a considerat că orice sentiment colectiv poate deveni o forță pe care o poate capta, dirija și transforma. Pentru a acționa asupra acestui sentiment a centralizat presa, a organizat un sistem de emisari și de reprezentanți în țările neutre, pe scurt, a acționat ca un industriaș care găsește o materie primă bogată. Era de ajuns să adapteze mașini, să recruteze ingineri, să fondeze o piață de desfacere, să mențină nivelul extracțiilor etc. Germania a devenit deci o enormă uzină unde se fabrică patriotism pentru consumul local și dacă se poate și pentru export.

Piesele fuseseră pregătite deja, mult înainte: când a

început războiul mecanismul a fost montat în câteva zile și continuă să funcționeze.

În Anglia, Franța, în colonii, în Italia dar și în alte țări neutre a căror populație a trebuit mobilizată, deci determinată să suporte o formă nouă dar tranzitorie de viață socială, s-a făcut de asemenea apel la patriotism, dar nu în același fel: nu a existat o presiune constantă a guvernului asupra maselor; ci masele au fost cele care s-au îndreptat încet-încet, cu suișuri și coborâșuri, într-o direcție comună. Ar fi fost oare posibil ca irlandezii, care se opuneau Angliei chiar înaintea izbucnirii războiului, să se lase întorși din drumul lor de către constrângerile guvernamentale? Sau că francezii ar fi devenit patrioți la ordin? Guvernele neutre nu au fost avantajate de punctul de vedere ostwaldian și prusac.

Un alt exemplu. În toate țările occidentale, istoria bătăliilor religioase demonstrează că tendințele colective sunt cele care au impus politica guvernelor. În Germania, de exemplu, religia nu a fost niciodată altceva decât o armă în mâinile guvernanților, deci o forță de constrângere și de însuflețire ca oricare alta, adică la fel ca și bogăția, armata sau magistratura. Germanii nu judecă la fel ca noi conținutul estetic sau filosofic al religiei: ei văd în ea un instrument pentru a conduce oamenii pe căile pe care cei puternici le etichetează drept bune sau juste.

Ceea ce s-a încercat prin Restaurație și de către Napoleon al III-lea, canalizarea religiei în scopul de a face din ea un mijloc de guvernare, este un lucru normal în Germania de secole întregi, mai mult ca în Rusia. Francezii au arătat clar că nu înțelegeau așa lucrurile și fie și numai ideea unei astfel de industrializări a sentimentului religios l-ar face să sară în sus pe un englez sau pe un american.

Lista acestor exemple ar putea fi mărită, arătând cum guvernul german a folosit în stil „energetic” sentimentul de fidelitate, de onoare, știința, literatura și arta, berea, porcii, cuprul etc. Toate acestea, din punctul de vedere al puterii, sunt produse care aparțin aceleiași categorii, trebuie tratate la fel și se exploatează cu ajutorul unor tehnici perfecționate.

VI

Această mecanizare a activităților individuale, fără să se țină cont de valoarea lor intelectuală sau nu, și mai ales, nici de producătorul de energie, adică de om, în carne și oase, de individul ce are dreptul la o personalitate a sa, aceasta numește Ostwald „organizare”.

Contrariul este pentru el individualismul, adică un sistem social în care producătorul de energie vie este demn de respect.

Nietzsche, care înțelesese foarte bine superioritatea Franței și care prezisese compatrioților săi prăbușirea definitivă în cazul în care nu se schimbau, spunea: ce contează o filozofie, contează filozoful. Eu aș spune la fel: ce contează forma de activitate, ceea ce contează e omul. Într-adevăr, un filozof poate crea mai multe filozofii, un om poate avea mai multe forme de activitate.

Cum altfel, poate decât disprețuindu-ne pe noi înșine am putea noi, occidentalii, să acordăm unei puteri oarecare, politică sau științifică, dreptul de a ne impune un anumit fel de activitate (gândire, sentiment, industrie, comerț, știință, artă etc.) care i s-ar părea acestei puteri mai utilă ca forță socială!

Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, în Anglia, cât și în Franța, ia naștere marea mișcare de eliberare, care curând va ajunge la teoriile celor pe care îi numim utopiști: scopul suprem pe care ei îl atribuie progresului umanității este o stare socială în care fiecare și-ar exercita talentele fără constrângeri de nici un fel, deci fără constrângerea economică, nici politică, nici religioasă, nici estetică. În Statele Unite, unde suntem departe de utopii, totuși, se consideră că fiecare poate, fără probleme să-și schimbe meseria până când găsește în sfârșit una pentru care să aibă ceva aptitudini. Ceea ce înseamnă de fapt că orânduirea ideală pentru noi toți, francezi și anglo-saxoni, este aceea în care individul poate presta de la sine, prin voința sa liber aleasă, un maxim de muncă utilă cu un minim de efort.

Ori, teoria randamentului maxim are și ea o mare importanță pentru Ostwald. El consideră că cea mai bună organizare este cea în care se consumă un minim de forță și se obține un maxim de producție, punct de vedere fundamental industrial.

Aceasta se obține prin diviziunea muncii, astfel încât sarcina să-i fie indicată fiecăruia de către cel care este deasupra lui în ierarhia unei munci specializate. Este adevărat că această formă de organizare a activității industriale și comerciale a jucat un rol important în dezvoltarea economică a țărilor europene și americane în secolul al XIX-lea. Ostwald se laudă cu descoperirea sa germanilor. Cât de tare se înșală!

Este o invenție englezească și care a avut teoreticienii săi, dintre care pe unul cel puțin, Adam Smith, Ostwald trebuie să-l fi știut.

Nu este foarte important să știm de unde s-a informat savantul german, poate din vreo broșură de propagandă, poate de la vreun coleg pangermanist sau poate a fost pur și simplu entuziasmat de vizitarea unor uzine germane unde nu i s-a spus că totul nu este decât o adaptare a sistemului englez.

Francezii știu la fel de bine ca și germanii ce înseamnă specializarea și diviziunea muncii, și cum se obține de la mâna de lucru umană sau de la mașini un maximum de randament. Aceste noțiuni există în toate țările noastre încă de la începutul secolului al XIX-lea, abc-ul meseriei și calul de bătaie al economiștilor. Ba, mai mult chiar, în Alsacia și-au făcut școala germanii; de aici a pornit, după 70, dezvoltarea industrială germană modernă. Și dacă alsacienii cunoșteau marea industrie

este pentru că aceasta căpătase în Franța o înflorire extraordinară, în timpul lui Ludovic Filip și Napoleon al III-lea.

Nu numai că nu au descoperit compatrioții lui Ostwald aceste principii, dar le-au preluat de la detestații englezi prin intermediul „superficialilor” francezi.

VII

În afară de englezi și italieni, toate popoarele Europei centrale și septentrionale nu prea înțeleg caracterul specific al Franței. Chiar în Elveția există încă o lipsă de înțelegere în ceea ce ne privește. Toate popoarele germanice concep viața socială de la 1870 încoace sub o formă pe care înfrângerea Franței le-a părut să o justifice, pe care infiltrarea metodelor de învățământ germane le-a consolidat-o, pe care propaganda scrisă și orală au răspândit-o.

Ostwald a rămas în afara concepției compatrioților săi: aceștia nu ne acuză de individualism, ci de *dezordine*.

„Bieții” francezi mergeau, conform opiniei generale comune, spre propria pierzanie.

Dar din partea englezilor am întâlnit mai întâi fie o

apreciere răutăcioasă înaintea Antantei, fie o apreciere admirativă la cei ce călătoriseră „în străinătate” și mai ales întotdeauna o stimă profundă ce însemna: De atâtea secole de când durează meciul acesta nu am reușit să învingem nici unul, nici celălalt, în nici un domeniu; am fost rând pe rând pe punctul de a învinge, dar abia ajuns unul din noi aproape de final, celălalt se ridica imediat și pune din nou victoria sub semnul întrebării.

Oricine cunoaște Anglia, regăsește la ea aceeași succesiune de lupte interioare continue, aceeași remaniere neîncetată a modurilor de viață ca și în Franța. Sunt două popoare în perpetuă stare de efervescență creatoare. Singura diferență pe care o remarc este că aceasta se vede mult mai puțin la englezi pentru că aceștia sunt mai puțin expansivi, dar și pentru că sunt izolați pe insula lor. În timp ce francezii nu ascund nimic din ceea ce fac și gîndesc, iar situarea lor continentală face ca ei să fie centru propagator al turbulențelor reformatoare din Europa.

Idealul Germaniei este o orînduire socială „*ne varietur*”. Se știe vag că nu este totul perfect în acest sistem de organizare a lucrurilor: dar este de preferat această orînduire imperfectă, decât alte riscuri.

În mod evident suntem subjugați și exploatați: rămâne de văzut dacă nu am fi și mai mult în altă situație. Unii au acceptat responsabilitatea puterii: foarte bine,

așa nu trebuie să ne mai amestecăm!

Că societatea funcționează prost, n-are importanță, atâta timp cât noi ne îmbogățim.

Pe scurt, ceea ce găsim în Europa ne-romanizată sau prost romanizată este o acceptare orbească a ceea ce există cu condiția să ne putem îmbogăți, o combinație între starea de spirit a francezului obișnuit din timpul lui Napoleon al III-lea și cel al lui Ludovic Filip.

Faptul că popoare precum poporul englez și poporul francez luptă neîncetat pentru a transforma totul sau o mare parte a mecanismului social, religios, pedagogic, științific, literar și mai ales economic, iată un lucru care depășește înțelegerea celorlalte popoare mai slabe și lucru care este mai ales jenant. Fără francezi și englezi, lumea ar putea trăi atât de liniștită, în calmul delăsării! N-o să se poată oare niciodată să-ți vezi liniștit de treburi?

De asemenea, Ostwald visează la un sistem social în care fiecare și-ar primi sarcinile unul de la altul: guvernantul comandă și guvernatul execută, și totul merge bine, pentru că lucrul odată terminat ești liber să te îndopi cu bere cât vrei.

Religia constituie însă un obstacol; jandarmul altul, institutorul, încă unul, judecătorul de asemenea; totul este atât de ușor; lucrurile sunt atât de simplu de combinat între ele. Chiar trebuie să vină uragane de idei

noi, care bulversează această ordine armonică, când din Franța, când din Anglia, fără încetare?!

Chiar trebuie ca teoriile științifice germane, atât de bine întemeiate prin enorme volume, să fie fără încetare distruse de critica liberă a savanților de peste Rhin și Canalul Mânecii?! Oare niciodată aceștia nu vor lăsa să se stabilească o oarecare certitudine? Ei bine, pentru că sunt atât de vinovați de dezordinea seculară, n-avem decât să-i desființăm cu totul: Franța întâi, apoi și Anglia. Și atunci, lumea întreagă se va liniști, va putea să doarmă sub sabia Hohenzollern-ilor...

Iată ce conține formula, aparent confuză și anodină a lui Ostwald. Vedeă deja pusă sub sechestru gândirea prin suprimarea muncii libere și autonome. Germanii nu înțeleg cum un Curie a putut să-și facă descoperirile într-un hangar în care intrau ploaia și vântul, sau cum un Anatol France, acest critic care desființează orice, poate face parte din Academia Franceză, sau cum un Byron și un Shelley au îndrăznit să fie niște boemi, iar un Verlaine să bea absent.

Francezii și englezii li se par germanilor moderni, mai degrabă locuitori de pe Marte și nu de pe Terra.

VIII

Deci germanilor ostwaldieni le displace nu atât individualismul în sens obișnuit (căci nu există popor care să-și admire și să-și slăvească atât personalitățile: Schiller, Goethe, Mommsen¹, Virchow², Wagner, Bismarck³, Moltke⁴, Wundt⁵, Ostwald însuși, Siemens⁶, Hindenburg⁷ etc., așa încât englezii și francezii par niște

---

¹ Theodor Mommsen (1817- 1903), profesor de drept, istoric, membru al partidului liberal. A primit premiul Nobel pentru literatură în 1902 (nota trad.)

² Rudolf Virchow (1821-1902), medic și om politic german (nota trad.)

³ Otto von Bismarck (1815-1898), om politic german. A reprezentat Prusia la dieta de la Frankfurt (1847), apoi la Sankt-Petersburg (1859) și apoi la Paris (1862). Numit președintele Consiliului Prusiei de către Wilhelm I, care nu putea obține de la Landtag creditele militare necesare reformei lui Moltke – cu ajutorul căroră Prusia a obținut o armată model (1862) - și a instaurat în Prusia un regim autoritar, lucru ce a fost posibil întrucât regele avea încredere totală în el. În 1864-1871 Bismarck a desăvârșit unitatea Imperiului german pe două căi: Austria, înfrântă în

ingrați pe lângă ei) cât amprenta specifică a individualismului așa cum îl concepem noi, adică *inițiativa*.

Aceasta este marea calitate care caracterizează aceste două popoare: fiecare, oricât de mic ar fi în grupul general sau special, își atribuie dreptul natural de a schimba într-un fel ceea ce există deja.

Politicianul, economistul, ofițerul de artilerie, inginerul de orice specialitate, savantul, artistul, muncitorul, agricultorul, toți caută neîncetat să introducă noul în mecanismele prestabilite, să inventeze ceva, mașină sau jucărie, teorie științifică sau formă de artă. Oricine care trăiește în celelalte țări ale lumii și are acest spirit de inițiativă este nefericit la el în țară și nu poate să trăiască și să se simtă în largul său decât în Anglia sau în Franța.

Apare aici chiar tentația de a disprețui ceea ce există

---

bătălia de la Sadowa (1866) a fost eliminată din Confederația germanică; războiul franco-german (1870-1871) s-a sfârșit cu victoria germanilor și anexarea de către aceștia a regiunii Alsacia-Lorena, urmată de proclamarea Imperiului german. Cancelar al imperiului și președinte al Consiliului Prusiei, Bismarck a dominat scena politică timp de opt ani, impunând în Europa un sistem de alianțe bazat pe izolarea Franței. (nota trad.)

⁴ Helmuth von Moltke (1800-1891), mareșal german (nota trad.)

⁵ Wilhelm Wundt (1832-1920), considerat unul din fondatorii psihologiei moderne (nota trad.)

⁶ von Siemens, familie de industriași germani (nota trad.)

⁷ Paul von Hindenburg (1847-1934), mareșal german, care l-a numit pe Hitler cancelar al Reich-ului în 1933. (nota trad.)

deja, pur și simplu pentru că aceasta creează impresia unui lucru mort. Se caută viul, crearea vieții.

Singura dintre celelalte țări în care acest spirit joacă un rol important este Statele Unite: este un talent care vine de la englezi și francezi și care riscă să se piardă sub influența germană. Acest război are pentru Statele Unite marele avantaj de a le fi atras atenția asupra unui mare pericol, acela al căderii în rutină, înglobată de Ostwald în *principiul organizării*.

Și acolo lupta decisivă între cele două principii ale activității umane, până acum restrânsă la cercurile intelectuale, s-a impus în atenția publicului întreg. Mai mulți germani reveniți din America mi-au spus că este un popor de *încurcă-lume*: dovadă clară a neînțelegerii de către majoritatea germanilor a activității libere.

Într-un război ca acesta, apăsător și lung, caracterul național definitoriu iese încet la suprafață. Se poate spune că sunt puse aici față în față, pe de o parte spiritul de inițiativă individuală, adaptabilitatea, disprețul pentru detaliile nesemnificative, considerate ca atare grație criticii rapide, dorința de a întrebuința amănuntele esențiale, dorința de răspândire a ideilor, sentimentelor și activităților, capacitatea de schimbare a opiniei colective sub șocul unor impresii noi, deci însuși caracteristicile ce au făcut istoria Franței și a Angliei.

De cealaltă parte: disciplina mecanică, mersul în

turmă către moarte, abolirea voinței personale, anihilarea forțelor individuale și individualiste, încrederea absolută în puteri impuse de tradiție și păstrate prin violență și teroare, suprimarea spiritului critic considerat factor de insubordonare, sentimentalismul copilăresc față de o entitate, *Reich-ul*, fabricată artificial și nu bazată, ca în patria franceză, pe o evoluție lentă a sentimentelor și intereselor comune.

Armata germană nu are decât o aparență de coeziune: îi lipsește acest element al legăturii morale pe care o asigură conștiința echivalenței între conducători și conduși.

Încă de la Caroligieni, armata reprezintă exact imaginea Germaniei, masă amorfă continuu zdruncinată fără a fi totuși complet destrămată, dar și fără a fi reușit vreodată să constituie un tot autonom.

Dacă prin organizare înțelegem juxtapunerea artificială a unor elemente dinamice impersonale, Ostwald are perfectă dreptate. Germania este țara cel mai bine organizată cu putință. Locuitorii săi au fost reduși la statutul de rotițe pe care un declic le pune în mișcare automat, care continuă să se miște într-un unic și același fel până când un nou declic le suprimă forța motrică.

Guvernul imperialist și-a asumat rolul mecanicului și toți au încredere în el, sau mai degrabă el le ordonă să

aibă încredere în aptitudinile sale.

Mai întâi a pornit mașina înainte; se constată deja simptomele marșarierului. Mai târziu va demonstra că, fără virtuozitatea sa, s-ar fi zdrobit complet de zidul armatelor aliate. Astfel că, până aici, totul arată că formula lui Ostwald este exactă în cazul germanilor.

Îi vroiau dresați: dresați exact în maniera prevăzută. Mor la ordine, trăiesc și procreează la ordin, își măresc sau micșorează hrana la ordin, îl proslăvesc pe Hindenburg la ordin, îl vor ucide dacă vreți, la ordin; vor găsi responsabili și trădători la ordin; și se vor felicita la orice la ordin.

Numai că, această mecanizare a individului și a națiunii nu li se pare o soartă de individiat europenilor ce au fost educați în cultura greco-romană și franco-engleză. Umbra vulturului, deși imperială, este totuși umbră. Noi vrem să trăim sub soare. De asemenea, organizarea ostwaldiană nu ne încântă deloc. În ciuda dorinței germanilor, de a organiza întreaga Europă după modelul Reich-ului, aceasta le va refuza cadoul. Acest sistem a existat în Franța în vremea lui Napoleon I. Au fost necesare mai multe schimbări în decursul secolului al XIX-lea pentru a face din nou respirabilă atmosfera în Franța în care erau pe cale de a se pierde generații, una după alta.

Cât despre englezi, încă de la „*Habeas corpus*” ei

înlăturaseră orice posibilitate de stabilire a unei organizații mecaniste. În lupta lor împotriva lui Napoleon, interesului comercial, colonial și politic li se adaugă un interes moral: victoria Împăratului ar fi însemnat moartea libertății individuale engleze, chiar a celei intelectuale. Scriitorii francezi din acea vreme știau despre ce este vorba. Ostwald propune deci un ideal pe care englezii și francezii l-au respins odinioară. În van se străduiește Wilhelm al II-lea să-l copieze pe Napoleon I.

IX

Pentru ca să nu mi se reproșeze că exagerez, voi cita cîteva pasaje dintr-un articol recent al lui G. von Below, profesor la Universitatea din Heidelberg, despre *Militarismul și cultura intelectuală germană*¹:

„Germanii contestă energic posibilitatea unei separări între cultura intelectuală germană și militarism. Mai ales profesorii universitari din Germania au declarat că distrugând ceea ce se numește militarism, s-ar distruge în același timp cultura germană; și trebuie să admitem că mărturia lor are o anume valoare în acest caz. Socialiștii germani... gîndesc la fel”.

„Înflorirea literaturii germane a fost strîns legată de marile evenimente politice”. Autorul îi citează ca fiind produse ale prusianismul politic și militar pe:

---

¹ Scientia, 1915, cartea a 2-a, pg. 103-111

Lessing. Kant, Fichte, Hegel, toată școala de istorici (Niebuhr, Ranke etc.), romancierul Th. Fontane, marii chimiști, ceea ce dovedește următorul lucru: „Cultura germană și puternica sa pregătire militară s-au dezvoltat întotdeauna împreună; nu este posibil să le separi una de cealaltă, și cu atât mai puțin să o distrugi pe una pentru a o conserva pe cealaltă”.

„Cuvântul și ideea de militarism provin din Germania, iar dușmanii săi și le-au însușit”. Dar mai departe citim: „Avântul marilor înarmări militare nu se datorează Germaniei, ci lui Ludovic al XIV-lea”

„Întregul popor german, muncitori, profesori, agricultori, comercianți și industriași declară în unanimitate: *fără militarism cultura intelectuală germană nu ar exista.*

„Dacă se distruge poziția politică și militară a Germaniei, departe de a elibera sau de a sprijini cultura sa intelectuală, nu se va reuși decât sugrumarea ei, iar lumea ar fi privată de unul dintre cele mai importante elemente ale progresului”.

Să admitem că M. de Below nu ar fi o autoritate însemnată. Dar iată ce proclamă Wilhelm Wundt, cel mai mare filozof al Germaniei moderne, într-o carte recent apărută²: „Nu, nu vom urma sfatul pe care ni-l dau inamicii noștri, de a ne debarasa de militarismul

---

² W. Wundt, *Die Nationen und ihre Philosophie*, Leipzig, 1915, pg. 144.

nostru. Vom mai avea nevoie de el, nu doar ca să ne apărăm pe uscat și pe apă și să garantăm pacea, dar și pentru că datoria serviciului militar universal a devenit pentru noi mijlocul de educare care dă tinerilor noștri agilitatea fizică și devotamentul la datorie (Pflichttreue) chiar pe timp de pace!”.

Știu din surse directe (mi-e imposibil în acest moment să dau nume) că marea majoritate a scriitorilor și savanților germani nu împărtășesc opiniile pe care le-am citat mai sus³.

Dar pot măcar să citez cuvintele pe care mi le-a spus cu zece ani în urmă, regretatul A. Dietrich, care a fost profesor de istoria religiilor și de arheologie clasică la Heidelberg, și în plus unul dintre cei mai inteligenți oameni ai Germaniei moderne. I se propusese o catedră la Berlin, refuzase și, explicându-mi refuzul său a adăugat: „Oamenii aceștia de sus își închipuie că toată lumea în țara noastră este gata să se lase să i se pună o botniță de aur!”.

Se poate constata că de atunci, Prusia a făcut progrese în tactica sa de distrugere a inteligențelor libere.

---

³ Celebrul manifest a fost semnat de 93 de „intelectuali”, majoritatea teologi și istorici, cei mai mulți din Berlin și Leipzig, sau direct infeudați Prusiei: Germania numără peste 1500 de profesori universitari obișnuiți și extraordinari. Ordinul de a semna nu a fost executat peste tot întocmai. Știu că guvernul german a considerat această cifră derizorie, drept un eșec moral neașteptat.

Încet, încet nu mai făceai carieră în Germania decât dacă pactizai cu Berlinul. Toți aceia care în orice domeniu refuzau să se supună își vedeau viitorul definitiv compromis. Și în această țară, a nu funcționa legal, însemna pur și simplu a te condamna la sărăcie și oprobriu.

Ne întrebăm mai ales cum pot savanții să raționeze astfel prin sofism⁴.

Faptul că o oarecare înflorire intelectuală și științifică a coincis în Germania cu intensificarea militarismului nu înseamnă că aceasta a fost cauza reală a acestei înfloriri. Este o coincidență, care se explică nu printr-un element eficient, ci printr-un foarte mare număr de elemente.

Se poate constata ceea ce a realizat acest regim: nu îndrăznim să evaluăm ceea ce a fost reprimat.

Cât despre mine, ținând cont de relația mea deja de lungă durată cu anumite cercuri științifice germane, susțin că, dacă, în loc să îndure jugul prusac, Germania s-ar fi constituit mai întâi în imperiu federal sau republică

---

⁴ Nu cred că am demonstrat în detaliu că nici în Marea Britanie, nici în Franța, nici în Olanda, nici în Italia, progresul științelor, literelor, artelor nu a fost vreodată în istorie, o rezultată a „militarismului”. Din contră domnia militarismului în Franța, în vremea lui Napoleon I, a determinat o stagnare în producția intelectuală superioară. Acțiunea militarismului asupra progresului, din toate punctele de vedere, din Statele Americii de sud este și mai tipic.

centralizată, producția sa intelectuală și artistică ar fi fost mult mai însemnată și mai ales mai originală și mai diversă.

Pe de altă parte, să pretindem că militarismul este cauza înfloririi comerciale germane ar însemna să nu luăm în considerare întreaga istorie economică a acestei țări. Comerțul a fost dintotdeauna adevărata preocupare a germanilor.

Era oare Marea Ligă Hanseatică⁵, care a funcționat patru secole și a cucerit piața mondială, un produs al militarismului sau dimpotrivă a trebuit să se apere de el⁶, pentru ca până la urmă să-i cadă victimă?

Cât despre comerțul țărilor danubiene, nu s-a creat totuși sub tutela armelor, dar a sucombat din cauza atacurilor soldaților lacomi? Ei bine, ar trebui ca în loc să discutăm să urmărim întocmai formula lui Ostwald, articolul lui Below, afirmația lui Wundt, să ne înclinăm în fața competiției recunoscute a acestor trei psihologi, să admitem împreună cu ei faptul că germanii moderni sunt atât de moi, atât de lipsiți de energie și de inițiativă personală, încât dacă nu sunt conduși cu sabia nu fac nimic bun în nici un domeniu, politic sau intelectual sau chiar militar?

---

⁵ Marea Ligă Hanseatică – liga comercială a orașelor germane medievale, apărută în secolul al XIII-lea.

⁶ Adică împotriva diverșilor principii (termenul general german este: das Fürstentum).

Această apreciere a temperamentului compatrioților lor ar fi mai crudă chiar decât cele ale inamicilor acestei nații.

X

Franța a păstrat din tipul de organizare napoleonian ceea ce era util: centralizarea administrativă sub toate formele. Cel mai bun lucru pe care-l are de făcut acum este să dea din nou mai multă autonomie financiară comunelor de la țară și să elaboreze o diviziune teritorială bazată pe marile regiuni naturale. Nu poate fi vorba nici să se revină la un sistem de împrăștiere exagerată a forțelor și a responsabilităților, nici să se consolideze un sistem centralizat devenit deja prea rigid pentru complexitatea vieții moderne. Englezii nu au un sistem centralizat comparabil cu al nostru. Și nici nu-l vor avea pentru că le-am oferit probe ale unor experiențe ce dovedesc cât de periculos este un astfel de sistem. Ei au păstrat din Evul Mediu o mai mare elasticitate administrativă și consideră că le este bine așa cum sunt.

Atunci când un efort centralizat va fi necesar, știu ce să facă, pentru că nu ar fi prima oară în istoria lor când ar trebui să facă față pericolului suprem. Consideră că un instrument de guvernare atât de puternic, convenabil pe timp de criză, este jignitor pentru libertatea și onoarea cetățeanului în timp de pace.

Mecanismul social sub toate formele sale funcționează destul de bine în aceste două țări fără să aibă nevoie de lecțiile ultimului născut dintre statele europene sau să fie tentate să-l imite. Și-au modificat încet-încet mecanismele vechi pentru a le adapta noilor necesități, și au adăugat de asemenea și calitățile de inițiativă care le sunt recunoscute ca esențiale.

Această transformare continuă care nu se poate face dintr-o dată, nici la ordin, le-a părut adeptilor rigidității prusace un simptom de destrămare. Este dimpotrivă, dovada vitalității acestor două națiuni, așa cum mecanizarea germană este un semn evident de îmbătrânire. Dorind mult să regleze și să se reglementeze pe sine și pe alții, au ajuns să omoare spontaneitatea. Este ceea ce s-a întâmplat în Germania.

Pentru a înțelege cum suntem noi organizați este suficient să studiem experiențele oferite de război. Este sigur că nici belgienii, nici francezii, nici englezii, nici rușii nu erau „pregătiți”. Putea fi pregătit doar acela care plănuia o agresiune și care cunoștea mecanismul

agresiunilor inopinate. Actualul rege al Prusiei nu a trebuit pentru aceasta decât să-i imite pe strămoșii săi care au invadat Saxonia, au smuls o fâșie din Polonia, au luat Hanovra Schleswig-Holstein, au învins Austria la Sadowa și au profitat de falsa „depeșă de la Ems”¹.

Faptul că țările atacate nu erau „pregătite” nu dovedește nimic pro sau contra valorii de organizare socială pe timp de pace. Dacă noi am fi vrut să fim agresori, în maniera prusacă, germanii ar fi fost cei „prost organizați,,. Dar nu aceasta este problema. Trebuie să înțelegem cum a fost suportat șocul și cum s-a realizat organizarea aliată care să se poată opune modului de organizare imperial. Orice spectator imparțial realist, este obligat în momentul acesta să admită că maniera franceză și engleză de a organiza rapid ceva cu mijloace improvizate este superioară manierei germane.

Din aproape nimic, englezii și francezii știu și reușesc să facă ceva practic. Nu au pus doar o stavilă marii armate germane; au consolidat-o mai apoi la fel de bine ca un inginer olandez.

Valurile pot izbi oricât, grăbite și furioase: digul nu poate fi dărâmat. Acesta a fost primul act al organizării aliate.

---

¹ Falsa depeșă de la Ems, făcută publică de Bismarck, conținea informații conform cărora dinastia Hohenzollern ar râvni la tronul Spaniei. Șase zile mai târziu, Franța a declarat război Prusiei.

Cel de-al doilea se joacă în acest moment. Digul ne-a permis să gândim la adăpost sistemul următor de ofensivă. A fost de ajuns să aplicăm aici regulile normale ale centralizării administrative. În nici un caz în aceste domenii Franța nu are nevoie de lecții de la Germania.

De mai bine de 100 de ani mașina funcționează, permanent îmbunătățită; a fost de ajuns să se schimbe o parte din personal, să se militarizeze o altă parte pentru ca starea de criză să nu aibă nici o repercusiune asupra mecanismelor.

Germanii au de partea lor experiența concentrărilor, convoaielor de trupe, a munițiilor și a proviziilor.

Sunt mai bine de 300 de ani de când au învățat cum să manevreze acest mecanism special. Traversarea Canalului Mânecii nu putea constitui pentru ei o problemă nerezolvabilă, nici măcar dificilă.

Deci nu în această direcție vom putea descoperi fapte noi. Englezii și francezii au dus atâtea războaie încât unul în plus nu ar putea să-i demobilizeze. Dar ceea ce este nou, este felul cum acest război a luat o formă pe care nici un strateg, nici vreun teoretician nu o prevăzuse.

Singurul calificativ pe care îl găsesc este de: *război industrializat*.

Nu înțeleg prin aceasta utilizarea mașinilor, a motoarelor de orice fel, a invențiilor industriei (auto-

mobile, aeroplan, mitraliere, explozive, submarine, gaze asfixiante, etc.). Dintotdeauna, în toate războaiele, combatanții au întrebuințat industria timpului respectiv. Este la fel de normal faptul că europenii moderni se folosesc de fizică, chimie, precum era și faptul că Arhimede utiliza lupa pentru a incendia de la distanță corăbiile inamice, sau pe cât era de normal să incendiezi în Evul mediu cu ajutorul „feu grégeois”,² sau să-l însărcinezi pe inginerul Vauban³ să distrugă sau să construiască pe rând fortărețe.

În mod normal, automobilele noastre înlocuiesc casele asiriene și egiptene, iar gloanțele noastre săgețile cu vârf de piatră cioplită ale popoarelor preistorice.

De asemenea, „războiul cârțițelor”, nu este nou; Cezar a construit tranșee pentru a învinge Alesia, iar ale noastre nu sunt decât ceva mai perfecționate decât ale lui. Soldații romani erau la fel de buni la săpatul tranșeelor cât și în bătălie; iar chinezii au ridicat pe 3000 de km lungime un zid de apărare pe care puteau trece două care de luptă. Războiul modern folosește doar mai multe procedee tehnice și mai perfecționate, muncitori mai buni și mai mulți, aceasta cu o egală virtuozitate în toate taberele.

---

² Feu grégeois – amestec inflamabil și incendiar folosit în secolele XIV și XV în asedii și în bătăliile pe mare

³ Sebastien de Vauban (1633-1707), mareșal al Franței și comisar general al construcțiilor. (nota trad.)

Dimpotrivă, faptul nou la care mă refer nu există decât în tabăra celor doi aliați principali, dar nu și în cea germanilor.

XI

Aceste trei mari armate aparțin unor tipuri diferite. Aceea a englezilor este o armată de voluntari; cea a francezilor – armată națională; cea a germanilor – armată dinastică¹. Dacă armata este învinsă, soarta dinastiei Hohenzollern este în joc. Chiar învinși, englezii nu și-ar detrona regele; poate francezii și-ar schimba președintele, deși nu este sigur; dar Republica va supraviețui.

Orice armată dinastică are ca pivot o disciplină ierarhizată și separare totală între corpul ofițerilor și cel al soldaților. O armată națională are ofițeri de meserie,

---

¹ Nu vorbesc decât puțin despre Belgia pentru că ea este într-o situație anormală, poate unică în istorie. Armata sa actuală este „națiunea înarmată“, deviza sa: „Uniunea face puterea“ este realizată în totalitate și tot ce va fi spus mai departe se aplică mai degrabă belgienilor decât celorlalte popoare aliate ale Europei.

care integrează ofițeri de ocazie, dar toți păstrează o relație directă cu oamenii, pentru că sunt în aceeași măsură fiii aceleiași națiuni. În fine, într-o armată de voluntari, ofițerul este și mai mult la același nivel cu soldatul, pentru că nu se distinge de el decât temporar pe timpul luptei, și aceasta în calitate de specialist competent, nu în alt fel; în afara luptei, în pauze, de exemplu, jucând fotbal, el poate fi pentru un timp subordonat unuia dintre oamenii săi.

Această caracterizare a celor trei armate le determină modul de organizare: ierarhie strictă; supunere oarbă, considerarea oamenilor drept materie primă industrială (*Menschen-material*); acest termen crud aparține unui teoretician german; evaluarea mecanică a oamenilor; mase, atacuri, retrageri, bravură, stoicism, bucurie, doliu, speranță, victorie, totul în ordine².

În armata franceză: simpatia generală de la cel mai mic soldat, trecând prin întreaga scară a ofițerilor până

---

² Inconveniente ale dresajului german au fost descrise de mareșalul von der Goltz într-o Adresă către Asociația pentru pregătirea militară a tinerilor germani; la sfârșitul lui aprilie 1915: „Am observat la bătălia de la Yser că tinerii noștri merg la luptă cu o vie ardoare și mare curaj au. Dar nu prea reușesc să se organizeze rapid și eficient după luptă, să-și găsească un adăpost și să aștepte ordine de sus; pe scurt, nu pun suficient în practică maxima Asociației tinerilor germani: „Omul este ceea ce este prin el însuși“. La fel când trebuie depășite diversele obstacole ridicate de inamici, sau să atace prin surprindere sau să evalueze mijloacele de apărare ale adversarului, oamenii noștri nu fac față misiunii lor!

la cel mai mare general, deci sentiment de solidaritate permanentă, disciplină și supunere absolută liber consimțite; respect și întrebuințare a calităților individuale; evaluare afectivă a puterii de acțiune a fiecăruia; atragerea puterii conștiente a voinței, sentimentelor și gândirii în direcția mai bună, dat fiind un scop precis de atins și bine explicat dinainte.

În armata engleză, înrolarea fiind un act liber consimțit și acceptat, toate celelalte acte, printre care și supunerea absolută păstrează același caracter; fiecare om își păstrează valoarea sa de individ autonom; nu pot exista nici promovarea nici înjosirea cuiva deasupra sau dedesubtul altora; toți simt ceea ce simte fiecare; fiecare vrea ceea ce vor toți; și vor cu toții același lucru și au același scop de atins, căci nimeni nu este obligat să se înroleze.

Ceea ce înseamnă pe scurt că modul de organizare al armatei germane este bazat pe subordonare; acela al armatei franceze pe egalitate, iar cel al armatei engleze pe libertate.

Dar această formulă nu este decât preliminară. Ea nu explică atitudinea popoarelor german, francez și englez în timpul conflictului. Pentru a merge mai departe în analiza noastră, trebuie să vedem de unde se recrutează luptătorii.

XII

Nu există nici o îndoială: patru cincimi din ei, în toate cele trei armate, vin din agricultură, din ateliere și din uzine. Sunt deci „armate muncitorești”, care nu sunt puse în față, și aceasta cu atât mai mult cu cât opt luni de război au micșorat în toate taberele numărul ofițerilor și subofițerilor de meserie. Dacă războiul nu ar fi durat decât două sau trei luni, ar fi avut doar un aspect militar, ca toate celelalte războaie anterioare. Dar dimensiunea efectivelor a impus o strategie mai lentă, din cauza dificultăților de aprovizionare de tot felul. Ce s-a întâmplat atunci? Adaptându-se acestei noi stări de fapt, acestei forme speciale de viață în comun, pot chiar să spun acestui tip de societate specială, obiceiurile de pe timpul de pace au ieșit din nou la suprafață. Acesta este motivul pentru care soldații au „lucrat” din greu să se

omoare, să sape tranșee sau să le cucerească, exact ca și cum ar fi lucrat la câmp sau în uzină, cu aceeași răbdare, cu aceeași grijă de a-și câștiga cinstit pâinea, făcând un lucru așa cum trebuie, același fatalism în fața sorții (o mașină poate fi la fel de periculoasă ca și un obuz), aceeași supunere în fața ordinelor, și în fine același spirit de într-ajutorare de care se dă dovadă între camarazii de atelier.

Astfel se explică calmul belgienilor, francezilor și englezilor care a uimit atât de tare lumea întreagă. Dar obiceiurile muncitorești nu sunt aceleași în toate cele trei mari țări. Muncitorul german este legat prin organizare de subordonare; el este în aceeași măsură sclavul patronului cât este și soldatul ofițerului său. Deci armata germană, deși muncitorească în majoritate, rămâne pasivă, și asta cu atât mai mult cu cât masa țăranilor din Germania ignoră total spiritul proletar modern. Dacă am compara frontul cu o imensă uzină ai cărei soldați sunt muncitori, se poate spune că ofițerii sunt maiștrii (șefi de echipă), generalii sunt directori, iar generalul este patronul. Se poate spune și că munca acestor muncitori specializați germani este stabilită după aceleași norme ca și lucrul în uzinele adevărate, adică bazate pe exploatare, storși cum sunt de către maiștrii cu galoane, orgolioși și nemiloși.

Uzinele germane erau conduse militarmente în timp

de pace; supunerea față de maistru trebuia să fie oarbă și totală¹; grevele erau înăbușite prin violență directă sau indirectă, adică printr-un arbitraj obligatoriu întărit de sancțiuni severe.

Dresajul cazarmei avea ca scop să înfrângă omul pentru totdeauna, să facă din el un soldat perpetuu; studenții, profesorii, institutorii erau militari fără uniformă. Pe scurt, întreaga Germanie nu era decât un imens câmp de luptă, condus în stilul disciplinei prusace. A fost de ajuns să se înlocuiască haina sau pulovărul cu uniforma militară pentru a obține o armată docilă și lipsită de orice inițiativă. Starea de război nu a adus nici o schimbare mentalității colective; aceasta exista dinainte, în viața civilă profund militarizată și a rămas așa în sensul absolut specific germanilor. Formula lui Ostwald ni se clarifică acum definitiv. Regele Prusiei a mers mult mai departe decât Napoleon: a reușit să facă din germani mașini automate de război, apte exclusiv pentru război, chiar în activitățile de pe timp de pace. Niciodată în istoria umanității, nu se mai văzuse o asemenea răsturnare a valorilor. Putem înțelege de ce unii germani s-au extaziat în fața acestui adevărat tur

---

¹ „Spiritul de disciplină care domnește în armata germană, este același cu cel căruia îi datorăm înflorirea noastră economică; sistemul militar este o școală pentru muncitorii noștri; iată concentrat într-o formulă militarismul nostru“ a spus un economist german, citat elogios de G. Von Below, loc.cit., p. 110.

de forță și în fața excelenței abstracte a unei metode inventate de Frederic al II-lea și puse în practică sistematic, timp de un secol și jumătate, de către urmașii săi.

Dresajul bărbaților a acționat bineînțeles și asupra femeilor germane. Ele se comportă acum ca niște buni soldați, mai puțin câteva dizidente, fără îndoială soțiile sindicaliştilor revoluționari. Toate celelalte execută întocmai ordinele primite, mănâncă coji de cartofi la comandă, își donează monedele de aur, bijuteriile, vesela. Până într-o zi, când...

Se înțelege de ce nici armata, nici poporul german nu aduc teoriei generale acea noutate care te impresionează în formarea și atitudinea celor două armate și a celor două popoare aliate.

XIII

Dat fiind faptul că soldații noștri sunt în cea mai mare parte muncitori și agricultori, ei cunosc, dacă nu întotdeauna teoria, cel puțin în practică, totul despre specializarea și diviziunea muncii, despre randamentul maxim, despre amortizarea capitalului, despre transformarea rapidă a materialului.

Toate aceste noțiuni de economie politică se aplică foarte bine în războiul actual, pur și simplu pentru că acesta este de lungă durată. Cu cât soldații noștri trăiesc mai mult timp în această stare de război, cu atât devin *mai bine calificați* în acest tip de muncă necesară; ei execută cu îndemânare și calm ordinele maiștrilor-ofițeri; le place să-l asculte pe patronul lor, care este generalul Jofre.

Dar această muncă în comun are un alt caracter decât

în viața civilă: existența fiecăruia depinde aici într-o mai mare măsură de îndemânarea și competențele tehnice ale tuturor. În plus, nu încap discuție în ceea ce privește scopul care trebuie atins, nici în ceea ce privește sentimentul de solidaritate ce unește toți luptătorii pe front. Aici intervine modul special de organizare economică, așa cum a evoluat ea în Franța și în Anglia de 30 de ani încoace.

Aici deja nu se mai trăia sub regimul exploatarei absolute – bineînțeles cu atât mai puțin sub un regim de muncă militarizată – ci într-o *stare de tranziție de la exploatare către cooperare*. Această remarcă importantă ne va permite să stabilim o formulă.

Cuvinte obișnuite precum eforturi și pericole comune, identitate a sentimentelor, orientare generală a voințelor, au căpătat o altă semnificație în zilele noastre, fie în viața civilă, fie în starea de criză prelungită care este acest război.

Nimic impus, nimic ierarhizat nu mai rezistă, caracterul modern fiind stabilit pe baza noțiunii de echivalență individuală și de fraternitate activă. Această idee începea să se impună în toate domeniile înainte de război, și în ambele țări cu aceeași forță. Simpla enumerare a faptelor este de ajuns.

În știință, literatură și artă se formaseră asociații destinate să simplifice munca, să mențină contactul între

indivizi. Se instituieră numeroase congrese pentru a ține la curent cu progresele obținute indivizii care locuiau departe de marile centre. Pe scurt, s-au pus în comun descoperirile științifice și teoriile în curs de formare. Congresul a devenit o formă indispensabilă a vieții moderne. Invenția asociațiilor de acest tip datează din timpul Greciei Antice și a fost reînnoită de italieni în Renaștere, apoi s-a perfecționat în toate statele civilizate.

Este deci o chestiune de organizare cunoscută deja de mult timp. Dar s-a adăugat la aceasta un spirit nou: acela al muncii în comun. Acesta este începutul unui tip de organizare a muncii foarte diferită de cea a admiratorilor germani ai militarismului, pentru că fiecare își păstrează aici autonomia și nu este toată lumea supusă ordinelor unui șef unic. Aceasta înseamnă colaborarea conștientă și liberă¹.

În plus, în aceste domenii indivizii au tendința de a-și veni în ajutor, fie prin împrumuturi de documente, fie înființând case de ajutor pentru bătrânețe, boală, etc.

Tendința spre cooperare este bineînțeleles mai evidentă în domeniul economic, unde a căpătat forme diverse. Englezii au înființat primii societățile cooperative de consum, „*Wholesale societies*”, al căror principiu

---

¹ Deci cu totul altceva decât sistemul ierarhizat și uniformizator preconizat de Ostwald în articolele sale din „*Scientia*”, 1912.

s-a extins apoi în toate țările. Există de asemenea și societăți cooperative de producție, fondate de această dată pe experiența franceză, sticlăriile, cooperativele viticole, etc., formă de organizare care este încă la începuturi. Acolo unde patronatul și-a înțeles interesele, și mai ales direcția noii tendințe, a fost înființată participarea la beneficii, formă care vine probabil din Statele Unite. Aceasta unește cel mai bine activitățile unui grup de lucru, fără deosebire de specialitate. În fine, englezii au elaborat un sistem de plată al salariilor, de control al actelor patronale și al produselor muncitorilor, care elimină rigiditatea teoretică și face industria capabilă să se adapteze fluctuațiilor neîncetate ale pieții mondiale.

Există multe alte forme mai mult sau mai puțin reușite de înțelegere, cum ar fi arbitrajul. Acesta nu poate avea valoare, în concepția noastră modernă, decât dacă părțile contractante acționează în deplină libertate, de acceptare sau refuz.

Viața fiind doar o succesiune de compromisuri între forțe opuse, totul se reduce la cum se grupează aceste forțe. În Germania, unde dorința de cooperare fusese anihilată prin puterea cartelurilor patronale, s-a instituit principiul autorității. În cele trei mari țări moderne cei interesați direct de colaborare au rămas liberi și au format pe de-o parte syndicate muncitorești de toate

formele, pe de altă parte syndicate patronale de diverse tipuri. Producătorii fiind uniți s-au constituit și de cealaltă parte în asociații speciale ale consumatorilor, căci fiecare este pe rând producător sau consumator. Acest tip de comerț abia începe să se răspândească.

Tot pe baza cooperării s-au instituit societățile pe acțiuni, asigurările, societățile de ajutorare mutuală, de asigurare împotriva accidentelor, bolilor.

Dezvoltarea rapidă a ideii de reciprocitate dovedește că recurgerea - întotdeauna umilitoare - la o autoritate superioară, începe să fie ceva neobișnuit. Nu mai ești ajutat din milă: oamenii se ajută între ei din solidaritate, suferind de aceleași neajunsuri și pericole.

Pe scurt, în toate domeniile² (cititorul va spori cu ușurință această enumerare rapidă) o nouă orientare se făcea simțită în primii 14 ani ai secolului XX. Duritatea luptelor economice, introducerea concurenței în toate formele de activitate îi obligă pe oameni sau să trăiască într-o continuă stare de luptă, sau să găsească un „*modus vivendi*„ bazat pe acorduri bilaterale, nu impuse de sus, ci aranjate între ei.

Acest spirit de cooperare egalitară lipsea organizării militar industrializată a Germaniei, și deci nu putea exista în armata sa. În timp ce, deja dezvoltat ca tendință

---

² Las pentru mai încolo studiul principiului de cooperare în domeniul politic.

colectivă și parțial realizat în practica intelectuală, industrială și comercială a celor două națiuni aliate, spiritul de cooperare constituie baza de coeziune a armatelor engleze și franceze și caracterizează modul lor specific de organizare.

Un alt fapt social vine să reglementeze punerea în practică a cooperării în această stare de criză: identificarea războiului cu un sport. În vechime, sporturile erau neorganizate: vânătoarea, pescuitul, cursele de cai, jocurile de îndemânare și de forță ca săritura provensală. Este meritul englezilor de a fi reglementat mai întâi sporturile pe bază industrială, cu diviziunea și specializarea muncii, maximum de randament prin antrenament sistematic; apoi, după o perioadă de tranziție, au aplicat sportului acest spirit de egalitate și cooperare pe care Ostwald îl numește cu dispreț „individualism”. Metoda engleză a fost adoptată de către francezi, în același spirit deopotrivă industrial pentru activitate și cooperativ pentru sentimentul de legătură. În Germania, dimpotrivă, sporturile au căpătat repede un caracter militarizat, cu autocrația șefilor de echipă și subordonarea jucătorilor considerați niște simple roțițe ale unei mașinării.

Generațiile care sunt pe front au fost toate mai mult sau mai puțin marcate de sport, englezii mai mult ca francezii. Astfel, sportul a întărit muncitorilor, țăranilor

și burghezilor luptători, conștiința solidarității egalitare în care distincțiile necesare sunt instituite în vederea scopului comun și în raport cu abilitatea tehnică, „*skill*”-ul fiecăruia, fără a ține seama de situația socială, de avere, de vârstă, de gradul militar, de meserie. Circulă deja mai multe anecdote în legătură cu aceasta, care au mirat mult publicul.

Un căpitan de echipă de fotbal, luptând ca simplu soldat, dacă toți ofițerii companiei sunt omorâți într-un atac, va lua de la sine comanda, va avea obiceiul să grupeze și să dirijeze oamenii. Sau alta: un maestru dintr-o mare uzină are conștiința, chiar în timpul luptei, că deține o autoritate morală ce poate fi utilă în caz de nevoie. Un tânăr burghez, care a jucat polo sau a concurat într-o cursă de automobile, are obiceiul să-și păstreze sângele rece în momentele dificile și știe să se servească de toți mușchii pentru a da maximul de efort la momentul dorit.

Sportul și cooperarea sub toate formele, departe de minimaliza personalitatea, o exaltă printr-un fel de concentrare a forței active care emană din noi toți. Nici retragerea, nici asaltul, nici chiar nesfârșita așteptare în tranșee nu pot stinge energia morală a unui om ce se simte *de bună voie* solidar cu *companionii* săi.

Acest cuvânt vechi, care exprimă clar ideea pe care o analizez eu, redă exact situația actuală. Toți acești

soldați sunt de fapt „tovarăși” (companioni) ai unei asociații în care toți se ajută între ei, iar muncitorul și șeful nu sunt catalogați decât după meritele utile operei comune.

XIV

Să analizăm acum acele părți din cele două popoare care sunt în spatele armelor. Dat fiind marea superioritate numerică a nevestelor de cultivatori, de muncitori agricoli și mineri, de muncitori în atelier și uzină, atitudinea acestora este cea care dă tonul întregii națiuni.

În mod normal, atitudinea nevestelor de muncitori nu poate fi, în zilele noastre, în stadiul actual al civilizațiilor noastre, alta decât este: calmă, răbdătoare, marcată de o speranță tenace. Deoarece tații, soții, frații, fii sunt pe front, femeile se află într-o situație pe care o cunosc demult din experiență: *sunt ca în timpul unui șomaj prelungit sau în timpul unei greve.*

Englezoaicele și franțuzaicele se comportă deci, în acest moment, cum se comportau în viața civilă atunci când existența nu mai era asigurată decât prin ajutoarele

sindicale sau mutuale, și când bărbații erau pentru moment siliți fie la inactivitate, fie să plece în masă pentru a căuta loc de muncă. Pe timp de grevă, rolul femeilor este acela de a rămâne calme, de a aștepta cu răbdare cursul evenimentelor și de a ridica moralul bărbaților. Este tocmai ceea ce fac ele astăzi.

Ideea de căsătorie și-a schimbat considerabil sensul în ultimii 20 de ani în țările noastre, sub influența progresului general, și de asemenea sub influența răspândirii uniunii libere, asocierii cooperative între doi indivizi ce se consideră egali. În Germania, căsătoria și-a păstrat caracterul dinainte, în care femeia se supune bărbatului, iar tatăl este conducătorul militar al trupei familiale. Această subordonare a femeii a dispărut de mult timp în țările anglo-saxone; necunoscută de gali și de franci, a fost introdusă în Franța prin romanizare, care în acest domeniu, nu aducea decât o concepție orientală, ce păstra rigiditatea inițială a Islamului. Factorii sociali care au condiționat evoluția modernă a raporturilor de egalitate între bărbat și femeie sunt complecși. Ceea ce ne interesează aici este să constatăm efectul lor. Bărbatul și femeia colaborează în zilele noastre la orice lucrare comună, liber acceptată și dacă copiii colaborează și ei, o fac din proprie voință, căci autoritatea paternă absolută nu mai face parte din obiceiurile epocii. Ceea ce înseamnă că femeile din

Franța și Anglia simțeau încă de la începutul războiului ce atitudine vor trebui să adopte ele.

Evident, există diferențe între femeile franceze și cele engleze; englezoaica este mai încordată și mai agresivă; franțuzoaica este mai moale și mai afectuoasă. Dar rezultatul global este identic: în nici un caz nu este supunerea pasivă, militarizată a femeilor germane.

Să analizăm acum burghezele și comerciantele. În general se știe că femeile din burghezie sunt și au fost întotdeauna în Franța, colaboratoarele soților lor în afaceri, de la cele mai simple până la cele mai complicate. Rolul soțiilor de mari intermediari, de mari comercianți, de directori ai marilor magazine pariziene, rolul soțiilor de mari armatori de la Havre, Bordeaux, Marsilia, sau al soțiilor marilor industriași lionezi a fost întotdeauna la fel de important, uneori chiar mai important decât cel al soților. Colaborarea soțului și soției în afaceri este una dintre marile forțe ale Franței. Desigur, străinii nu bănuiesc acest lucru, căci franțuzoaica, din cochetărie își ascunde influența directă pe care o posedă; are toate cheile, dar nu le poartă ostentativ la gât; este o gospodină excelentă, dar consideră că poate fi astfel rămânând însă și elegantă. Văzând femei împodobite, vesele, pline de viață, mereu râzând și distrându-se, străinii cred că franțuzoaicele sunt frivole și își petrec tot timpul lor la oglindă. Nu

știu că arta franțuzoaicei constă în a ști să rămână agreabilă ascunzând privirilor celorlalți mărunțișurile meschine ale vieții cotidiene.

La fel, englezoaica e obișnuită să muncească foarte mult; dar vrea să fie o doamnă, chiar săracă și cere să fie tratată nu ca vitele la jug, ci ca o ființă umană, care odată terminat lucrul, are dreptul la o personalitate completă și la respectul tuturor. Bărbații au plecat ca voluntari, femeile rămân ca voluntare. Fiecare la treaba lui. Cele care sunt capabile vor face în timpul războiului munca, așa zis masculină, așa cum fac la uzină sau la birou. Și aici se remarcă deci diferența tipic engleză a activității industriale.

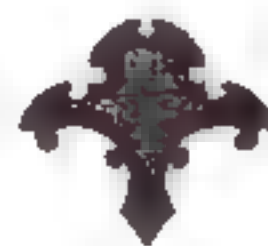
Soțiile de comercianți și de funcționari au deja experiența stărilor de criză numite stagnarea afacerilor, repercursiuni mondiale ale marilor crahuri, efecte ale cartelurilor și trusturilor etc. Ajutorul lor practic și moral a fost întotdeauna binevenit în aceste momente grele, așa încât bărbatul să-și poată asuma responsabilitățile.

În prezent, ele trebuie să dea dovadă de aceeași energie, căci bărbații nu mai sunt acolo pentru a le proteja de diverse dificultăți. Nu este deci momentul să-și piardă cumpătul, să se lamenteze, să plângă. Trebuie păzite bunurile comerțului, uzinele, totul trebuie păstrat în bună stare pentru ca la întoarcere să se poată relua totul fără întârziere. Și, dacă el nu va reveni, trebuie

să fie totul în regulă astfel încât familia să poată suporta greaua pierdere. Abia după ce ordinea firească și cursul normal al lucrurilor vor fi restabilite, femeile noastre își vor putea permite să plângă....

Dacă femeile engleze și franceze se conduc de o manieră ce merită astăzi admirația lumii întregi este pentru că, prin eliberarea lor progresivă de sub jugul masculin, ele și-au căpătat conștiința propriei lor forțe, a rolului lor, a valorilor colaborării lor în același timp materială și morală. Acesta este rezultatul acestei tendințe spre dezvoltarea „individualismului” pe care Ostwald o privește ca pe o formă înapoiată „de organizare”, pe care noi dimpotrivă o privim ca pe un pas înainte spre un ideal și mai frumos.

XV

Totuși, se pare că dacă teoreticienii germani au constatat la noi un factor social pe care îl numesc peiorativ „individualism”, și chiar admițând că acest termen nu ar fi tocmai exact, înseamnă totuși că există, în felul nostru de a fi și de a trăi, ceva ce îl nedumirește pe observatorul străin.

Este sigur că un individ francez sau englez sau chiar italian ori nord-american are o personalitate mai accentuată decât un individ german și se străduiește mai mult să facă această personalitate vizibilă tuturor. Acest lucru se observă în sate cât și în orașe, în toaletele bărbaților cât și în ale femeilor. Se încearcă în aceste patru țări să nu semeni cu vecinul; în timp ce în Germania tendința spre uniformitatea exterioară este vizibilă chiar în marile orașe ca Berlin sau München.

Franțuzaica este mereu la modă dar adaugă întotdeauna ceva ce suprimă monotonia; nemțoaica este la modă cu o supunere pasivă și preferă chiar o modă ca „*Reform Kostüm*” care să fie astfel încât nici o modificare de detaliu să nu fie posibilă. La fel, bărbații adoptă în Germania, un fel de uniformă civilă care este echivalentul uniforme militare. Nu aș ști să spun dacă această tendință germană este o consecință a militarizării generale, sau dacă, anterioară acesteia, ea a contribuit rapid și profund la această militarizare.

În ceea ce privește aparența exterioară, cel puțin, diferența între germani pe de-o parte și francezi și englezi de cealaltă parte este frapantă. Acest simptom are o mare valoare explicativă. Ceea ce este valabil pentru costum este valabil și pentru arhitectura caselor, a străzilor, a piețelor urbane, pentru mobilier, pentru arta domestică. Curente estetice se impun în Germania ca la ordin; de la un mic număr, adesea susținut de mari seniori sau de prinți, apoi se extind în întreaga Germanie asemenea unei pete de ulei, fenomen pe care noi l-am cunoscut în Franța în vremea Regalității sau în perioada Imperiului, dar care a dispărut încet-încet din obiceiurile noastre. Nu mai există deloc la noi un model impus decât pentru clădirile școlare. În rest, invențiile și gusturile individuale înfloresc cât se poate de liber, astfel încât toate marile noastre centre vor căpăta curând o identitate

proprie. În timp ce Koln, München, Hamburg, Leipzig, etc. semănau din ce în ce mai mult cu Berlinul, Lyon, Marsilia, Bordeaux, Havre, Nancy etc. dobândeau o fizionomie din ce în ce mai diferită.

Victoria aliaților va avea cu siguranță ca efect suprimarea tendinței germane către uniformizarea exterioară, care pornea de la Berlin, în timp ce victoria germanilor va omorî definitiv spiritul german, altădată autonom și creator, și ar acționa și asupra spiritului inventiv al celorlalte țări europene pentru a-l limita pe cât posibil.

Fenomenul se remarcă în aceeași măsură și cu aceeași forță în tot restul vieții sociale. Nu înțelegem cum a fost posibil ca francezii să se fi supus pentru un timp unei curent german contrar spiritului lor. Astfel, Asociația Studenților era o pastişă a asociațiilor germane; în învățământul nostru superior fuseseră adoptate câteva procedee pedagogice care făceau din elev un sclav intelectual al profesorului; în mai multe industrii s-a încercat să se facă din muncitorii noștri simple mașini bipede. Această perioadă a durat de altfel puțin timp: către 1905 putea deja fi considerată ca terminată; și după acest război vom evita să recurgem la sisteme de constrângere ale căror efecte demoralizatoare le-am putut vedea la vecinii noștri.

Ostwald este cu siguranță prea inteligent ca să

denigreze sub numele de individualism fenomenele semnalate mai înainte, și aceasta cu atât mai puțin cu cât este el însuși o minte puternică, un individ foarte energic. Știe la fel de bine ca și noi că tocmai indivizi și personalități practic vorbind grosiere obișnuite dar puternice, sunt cei care au creat Germania modernă. Ar trebui deci să ni se pară perfectă formarea și reușita acestor indivizi.

De unde tragem concluzia că dacă unora le recunoaște forța individuală, îi neagă totuși dreptul de a apărea la alții. Ceea ce înseamnă că se află încă la vechea separare a oamenilor de elită și a animalelor de mase. Celor ce formează masele le neagă dreptul de a fi personalități, în virtutea transpunerii sistemului militarist în domeniul moral și intelectual. Vede în fiecare un soldat sau un ofițer înmatriculat la fel, lucrând pentru mica oligarhie a oamenilor superiori, printre care se numără și el, bineînțeles. Ceea ce revoltă în viața franceză și engleză este posibilitatea care li se oferă indivizilor obișnuiți de a fi totuși ei înșiși, de a nu-și abandona calitatea lor esențială, personalitatea, în profitul conducătorilor. Dau această interpretare pentru că un coleg german mi-a spus într-o zi că este uimit de felul de a se purta al birjarilor noștri și al șoferilor de taxi; de exemplu, fusese revoltat de modul familiar în care un birjar din Marsilia îi vorbise pe tot parcursul

drumului de la gară la Joliette. Și-a terminat remarcile astfel: „Voi francezii sunteți total lipsiți de respect uneori”. Ce puteam să-i răspund? Dacă un german modern, chiar instruit, numește „respect uman” subordonarea totală a personalității salariatului aceleia a angajatorului și consideră că dând bani în schimbul unei munci dobândește un drept asupra psihicului celui ce execută această muncă, nici o obiecție nu este posibilă. Este o concepție asupra lumii, o „Weltanschauung” definitivă și imuabilă, care nu poate fi decât distrusă, cum a fost sclavia prizonierilor de război sau a oamenilor de culoare.

XVI

Totuși, nu trebuie să ascundem faptul că sub termenul de individualism se găsește poate un defect național pe care Ostwald și alți germani l-au putut constata sub diverse forme. Fac aluzie la o manieră de comportament tipic franceză foarte răspândită înainte de război și care pe cale să atingă maximul de efect. Doar că nu găsesc pentru a o denumi decât termeni vulgari: este tendința „de a te durea în cot”, de a nu-ți păsa, „de a o lua la sănătoasa” sau altfel spus „de a trage fiecare spuza pe turta lui”.

Orice domeniu am analiza în Franța dinainte de război, există o parte a oamenilor în care fiecare grupă trăia pentru sine și în luptă cu toți ceilalți; fiecare familie forma un mic tot egoist; fiecare individ se simțea foarte puțin legat de cel de lângă el; fiecare trăgea spuza pe

turta sa fără să-l intereseze vecinii; se căuta doar avantajul personal fără să-i pese nimănui de cel al micii sau marii comunități; oamenii se uneau pentru a împiedica reușita personalităților marcante, fără a vedea dacă nu cumva comunitatea locală sau națională nu ar avea de suferit din cauza acestei pierderi dinamice...În timp ce un alt curent, mai vast, încerca să formeze grupuri de cooperare.

Mă mențin în mod voit în formule generale. Aș putea cita un număr mare de exemple împrumutate din viață, din științele pe care le practic și de la savanții pe care îi cunosc; alții cunosc exemple identice în politică, industrie, comerț, pe scurt din toate domeniile vieții naționale.

Dar nu văd nici un interes în a insista acum asupra unui fenomen colectiv ce aparține trecutului. Tendința spre dizolvare era violent atacată prin constituirea societăților sindicaliste sau mutuale, prin marile asociații ca aceea a învățământului primar sau aceea a feroviarilor și în domeniul științific prin constatarea că pe această cale știința franceză ar fi omorâtă de știința germană, americană, italiană, rusă și chiar japoneză. Războiul a pus problema în toate amplitudinea sa. Nu mai există acum posibilitatea ca acest egoism specific să reapară în viața socială, căci experiența va dovedi că fără o întrebuințare rațională și armonioasă, pe bază de cooperare a tuturor

energiilor rămase, după război, Franța ar rămâne ruinată. Starea de spirit a soldaților francezi va constitui liantul ce va menține unite toate forțele națiunii.

Este posibil ca Ostwald să facă aluzie tocmai la acest egoism caracteristic anumitor perioade din viața popoarelor, atunci când ne acuză de individualism. Dar mă îndoiesc, pentru că ar însemna că el cunoștea foarte bine psihicul nostru colectiv. În acest caz, ar fi văzut și ar fi spus că aceea nu era decât o formă maladivă și prin urmare trecătoare a tendinței fundamentale ce a constituit dintotdeauna forța de rezistență a Franței, Marii Britanii, și care le-a permis să se retragă de-a lungul secolelor și să creeze forme de activitate mereu mai bogate și mai diverse.

Ceea ce dă frumusețe și strălucire unei civilizații, nu este uniformitatea sa, ci dimpotrivă varietatea sa. Marile epoci ale istoriei umanității sunt acelea în care temperamentele individuale s-au putut exprima în largul lor, fără a suporta vreo constrângere exterioară. Constrângerea militaristă în genul prusac a dezvoltat mai ales mercantilismul sub toate formele, fenomen pe care, cu grandilocvența lor obișnuită, germanii a numes *Realpolitik*. Cartagina a murit din această cauză... Geneva, Veneția, Augsburg au agonizat îndelung... Portugalia, Spania și Olanda sunt serios afectate... Mercantilismul este otrava din punct de vedere psihic

și social, cea mai teribilă. Popoarele care acceptă
inocularea sa sunt condamnate.

XVII

Organizarea germană în sensul banal al cuvântului a fost și este încă un instrument al dominării imperialiste, de o factură extrem de puternică; nimeni nu poate nega acest lucru. Ofensiva în Belgia, marșul forțat prin Franța, retragerea, fixarea de pământ dovedesc excelența mecanismului, inteligența specializată a inginerilor, abilitatea tehnică a maiștrilor, supunerea absolută a muncitorilor care l-au perfecționat din ce în ce mai mult până în stadiul funcționării sale actuale. Doar că, este o mașină de război, nu este o mașină aptă să asigure traiul și progresul unei națiuni pe timp de pace. Oricât ne-am strădui să-i coborâm pe germani la nivelul unei rotative sau al unui lanț nesfârșit, de îndată ce mișcarea va încetini și va tinde să se oprească, caracterul fundamental, adică de a trăi, de a fi vii, al elementelor

asamblate va ieși din nou la suprafață asupra mecanizării impuse, și aceasta sub influența a doi factori: oboseala și cel al comparația.

Inutil să insistăm asupra oboselii. Aceasta a jucat în istoria civilizației, un rol considerabil cu două fațete: *inerția și revolta*. În 1813, Franța a arătat o indiferență profundă pentru soarta personală a lui Napoleon I și a familiei sale, căci 20 de ani de război îi obosiseră pe toți supraviețuitorii. Este posibil ca înfrângerea să pară încet-încet poporului german nu o diminuare a naționalității sale, nici o regresivitate a națiunii, ci un ultim act al unei tragedii sângeroase începute acum 150 de ani și care se sfârșește prin dispariția unei dinastii, fapt despre care istoria Germaniei oferă deja exemple¹.

---

¹ Din păcate influența psihică și fizică ce a deformat atât de tare generațiile actualmente adulte se exercită acum, conform unui plan perfect combinat, asupra generațiilor încă nemobilizate, așa cum o arată Rapoartele Școlare publicate de Guvernul german de Paști, toți tinerii, de la vârsta de 15 ani sunt antrenați să ia parte la război în caz de nevoie. Această pregătire este în același timp morală și fizică, programele normale au fost abandonate și înlocuite prin „programe de război”, care constau în a reprezenta războiul actual ca un atentat împotriva pașnicei Germanii, iar victoria sa sigură ca o pedeapsă cât se poate de crudă. Pregătirea fizică constă în marșuri, patrulări, în exerciții de aprovizionare și de tir, în manipularea bombelor și explozibilelor; tinerii sunt puși să facă fortificații, să ridice corturi, să organizeze bucătării de campanie; sunt învățați să citească pe hărți, să se orienteze. Această educație disciplinată este făcută sub supravegherea directă a unei „autorități militare special constituite în acest scop”. Astfel spus, Prusia își pregătește deja, în cazul în care pacea ar interveni mai devreme, generații perfect dresate, incapabile de o critică liberă și cu atât

Hohenstauffen-ilor vor veni să le țină companie Hohenzolern-ii și viața națională va continua ca și mai înainte, în sfârșit scăpată de jugul care o sufoca.

Principiul revoltei, bine cunoscut în Germania Evului Mediu, în care revoltele, mai ales agrare, constituie un element important al vieții colective, pare puțin influent în Germania modernă. Nu am întâlnit vreun german căruia ideea de revoltă națională, adică de revoluție să nu i se pară culmea dezonoarei, drept amprenta degradantă a spiritului francez și spiritului englez. Nu tulburările din Berlin vor declanșa o mișcare generală în întreaga Germanie, căci partea cea mai vie, cea mai civilizată a națiunii, care locuiește în valea Rhinului a fost supusă aceluiasi sistem de degradare morală și psihică precum populațiile înapoiate din nord. Aceasta ne permite să afirmăm că, în timpul negocierilor de pace, poporul german va fi în mâinile diplomaților o pastă căreia i se va putea da forma dorită, doar dacă nu există cu adevărat, așa cum mi s-a spus, un nucleu de oameni, încă negrupați, care vor să refacă o Germanie demnă de cea de altădată.

---

mai puțin de o apreciere obiectivă și personală a politicii Reich-ului, nici de o revoltă, chiar episodică, împotriva sistemului de exploatare feroce căruia poporul german îi este victimă benevolă. Ceea ce sporește dintr-o dată de 6 ori numărul generațiilor germane care vor fi fost reduse la incapacitatea de a înțelege concepțiile politice, morale și juridice nu doar ale francezilor și englezilor, dar și ale belgienilor, elvețienilor, nord-americanilor etc., pe scurt ale popoarelor realmente civilizate.

Vom vedea atunci cum se va manifesta, de data asta împotriva guvernului prusac, acest factor al organizării, care îi diferențiază pe germani de popoarele *mai puțin civilizate*. Cert este că, dacă un șef se gândește să atace privilegiile și exploatarea cu ajutorul trupelor de muncitori germani, remanierea internă va fi repede obținută. Acesta este inconvenientul dresajului: masele bine dresate se pot întoarce împotriva dresorului.

Comparația va acționa fără îndoială mai profund. De patruzeci și cinci de ani i s-a repetat acestui popor că scopul scuză mijloacele, că forța învinge în fața dreptății, că succesul aureolează cruzimea, că gloria națională absolvă de orice vină exploatarea, că organizarea în stil prusac determină matematic victoria, că soarta națiunii depinde de hegemonia sa mondială, că inteligența este în slujba armatei, că știința și arta sunt producții dinastice, că Germania nu ar fi nimic fără Prusia, nici Prusia fără Hohenzollerni.

Întreaga politică internă a constatat, deci, încă de la începutul războiului, în a întări dogmele stabilite dinainte, contând pe experiență pentru a dovedi superioritatea absolută a acestor dogme. Ori, s-a văzut că organizării germane i s-a opus cea aliată. Lupta, mai întâi strict militară și brutală, după vechea tehnică, s-a complicat până la a deveni în egală măsură economică și intelectuală. Politica mondială, care părea la început

neutră sau care trebuia eliminată rapid, începea să aibă un caracter de vădită superioritate. Opera sistematică a patruzeci și cinci de ani este brusc frânată în dezvoltarea prevăzută, fără a se putea spune exact în ce moment și care vor fi consecințele, în toate direcțiile, ale ruperii echilibrului dinamic.

Foarte puțini își dau seama în Germania că scopul propus nu va fi atins și că dimpotrivă, aliații și-au propus un scop care li s-ar fi părut înainte de război germanilor pur și simplu ridicol, într-atât li s-a părut de enorm.

După victoria aliaților, poporul german va trebui să spună: „Ni s-a garantat că modul nostru de organizare va conduce sigur la victorie. Nu numai că am suferit o înfrângere mondială, dar în plus și o înfrângere strict central-europeană. Dacă organizarea adversarilor noștri este cea victorioasă înseamnă, deci, că este mai bună ca aceea care ne-a fost impusă. Dacă vrem nu să învingem, ci măcar să supraviețuim ca națiune germană, nu ne rămâne decât să adoptăm sistemul de organizare al francezilor și englezilor!”

Acesta va fi cu siguranță, dar poate exprimând în termeni mai amari, raționamentul germanilor învinși, așa cum înfrângerea din 1870 i-a obligat pe francezi să adopte o conduită de reorganizare internă, atât economică, dar și intelectuală. Germanilor li s-a inoculat cultul forței brute. Civilizația noastră le va arăta că, dacă

vrea, poate pune în mișcare și mai bine această forță brută: imediat vor vrea să învețe de la noi. În fond, ceea ce am spus în lucrarea „*În Algeria*” despre arabii și berberii din Africa de Nord este valabil și pentru germanii militarizați din prezent, și fără îndoială pentru o mare parte a umanității, civilizată sau nu.

Trebuie să le arătăm brutelor că putem acționa cu o brutalitate superioară dacă ele ne obligă la acest lucru; trebuie echilibrată cu grijă balanța egalităților, căci orice idee și orice sentiment generos sunt privite de către indivizi slab dezvoltați drept prostie sau slăbiciune. Pentru că francezii sunt dezinteresați, sceptici, amabili și doritori să placă, pentru că certându-se între ei le arată străinilor o politețe rafinată, mulți germani prusicizați au crezut că este vorba de degenerescență, de frică, de lașitate chiar. Trebuie ca pumnul francez să le dovedească faptul că în Franța nu a murit însă spiritul războinic secular. Trebuie să le scoatem din cap această expresie curentă în toate țările germanizate: „*Din armen Franzosen; Les pauvres français! (Săracii francezi!)*”².

Trebuie să demonstrăm că amabilitatea și politețea

---

² Este o formulă banală deja de aproape 30 de ani în Ungaria, Austria, în Germania, Suedia, Norvegia. Am auzit-o, dar mai rar în Elveția; în Italia de Nord, în Olanda, în Polonia și în Rusia. Noi suntem „poporul care moare”, „poporul care se sinucide”, „ultima legiune a Romei”, „slabii moștenitori ai unei grele moșteniri”, „reprezentanții degenerați, grație metisajului nostru, ai vechiului ideal germanic”, „bancherul ce profită de

tipic franceze ascund o mare fermitate de caracter, o voință neînduplecată și sunt calități conștient dorite, marca unei înalte evoluții a comportamentului. O astfel de demonstrație este necesară uneori în afara Europei, asta este de înțeles, dar la un popor european cu care relațiile noastre sunt mai mult decât milenare, să considere un aliat moale națiunea franceză, acest lucru este total de neînchipuit.

Există un precedent care ar fi trebuit măcar să-i facă să ezite: campaniile Revoluției conduse în mijlocul luptelor interioare neîncetate³. Acestea au fost *naționale* și din aceasta și-au tras forța victorioasă. Nu trebuie judecată Franța după războiul din 1870, care nu a devenit decât spre sfârșit, atunci când nu mai puteau să-și salveze onoarea, un război național propriu-zis. La început a fost un război dinastic, exact cum este pentru Germania războiul actual în ciuda tuturor minciunilor presei controlate și reduse la tăcere.

Nu putem pretinde că istoria se repetă. Dar este posibil să constatăm niște paralelisme, condiționate de identitatea cauzelor fundamentale. Hohenzollern-ii au

---

națiunile tinere și sănătoase”. Aceste drăgălășenii îți sunt spuse (uneori chiar imprimare) cu tandrețe.. Până când va fi judecată valoarea unui popor și a unui individ doar după brutalitatea sa imediată, după sângele și lacrimile pe care le face să curgă, după ce în conștiința sa animală și supunerea sa la opiniile gata fabricate?

³ În acest timp a existat chiar un membru al Convenției naționale, matematicianul Lazare Carnot care „a organizat victoria!”

încercat să facă ceea ce au reușit Capețienii⁴, toate dinastiile noastre regale și în fine cei doi împărați ai noștri, și anume să reușească unificarea unei țări bine delimitate, locuită de rase de origini foarte diferite. Apoi și-au reluat în contul lor planul de subjugare politică și economică a Europei.

Dar în toate aceste direcții au ajuns prea târziu. Nu au putut pune mâna decât pe abia jumătate din Germania, pe doar un sfert din țările de limbă germanică. Iar planul lor de hegemonie s-a lovit de popoare deja foarte bine constituite, hotărâte să reziste până la ultima picătură de sânge acestei înrobiri. Ultimul pe care ar fi trebuit să-l atace este poporul francez, pentru că, Republică fiind, orice atingere adusă teritoriului său se adresează nu guvernului ci integrității sale naționale, cu atât mai puternică cu cât a devenit mai conștientă prin înfrângerea din 1870. Și apoi, istoria Franței e deja atât de îndelungată și complexă, încât nici o surpriză nu mai poate zdruncina această țară așa de tare cât să-și piardă cu adevărat, nu spun capul, ci spiritul său de a reacționa în fața pericolului, atât defensiv cât și ofensiv!

---

⁴ Capețienii – dinastie de regi ai Franței care a fost la putere din 987 în 1328. (nota trad.)

XVIII

Aprecierea sistemului sclavagist impusă germanilor de către Prusia pare străină imensei majorități a germanilor. Recent, încă, filozoful Wundt¹ se mira că se poate spune despre națiunea sa că este „militarizată până în măduva oaselor”.

---

¹ Wundt, loc. cit., p. 143-144. La pag. 135 el spune despre compatrioții săi „Ne vedem altfel decât ne văd celelalte popoare și suntem în realitate o problemă mondială”. Dar nu, este mult mai simplu. Francezii, englezii și oamenii liberi din toate țările se miră doar că un popor întreg, activ, întreprinzător și instruit care i-a dat umanității pe Goethe, Schiller și Wagner, indivizi liberi și puternici, se conformează și chiar își găsește gloria în sclavia psihică. Trebuie să semnalez aici faptul că Wundt și mulți germani nu iau cuvântul militarism decât într-un sens denaturat expres. Interpretează în manieră proprie pe Herbert Spencer și spun că acesta nu a vrut să înțeleagă prin militarism decât o organizare socială subordonată unei „armate de meserie” pentru că în vremea aceea nu se cunoșteau „armatele naționale” moderne, constituite pe baza serviciului militar obligatoriu și universal; prin urmare, Germania care are o armată „națională” nu este, nici nu poate fi „militarizată”. Jocuri de cuvinte. Nu e vorba de modul de recrutare, nici pentru Spencer, nici pentru noi, ci de rolul pe care îl dă guvernul armatei în viața socială, și prin urmare de

El reamintește legile germane de protecție socială, facilitatea și rapiditatea mijloacelor de comunicare, libertatea de mișcare de care poți beneficia la țară, cât și în orașe.

Nici un argument logic nu poate prevala împotriva

---

starea de spirit a poporului privit în ansamblu. Atunci când o armată profesionistă joacă un rol director, ca în țările cu lovituri de stat militare, este într-adevăr un caz de militarism; dar dacă o armată profesionistă ca armata engleză dinainte de război nu este decât un instrument de apărare externă ce nu poate interveni în politica internă, nu există militarism. La fel, Franța și Germania au armate naționale, organizate tehnic după același plan. Dar rolul politic al armatei franceze este nul; ultima tentativă în acest sens, aceea a boulangismului (mișcare politică ce reunea diverși opozanți naționaliști și antiparlamentari în jurul generalului Boulanger, 1885-1889) a dovedit că obiceiurile noastre nu s-ar mai adapta acestei stări de confuzie a puterilor. Spiritul armatei noastre nu este militarist, căci aceasta este formată din cetățeni cu aceleași drepturi politice și temporar integrați de către un nucleu, care este armata profesionistă. Contribuția Republicii a constat în a introduce în acest nucleu spiritul civil sau mai degrabă civic, care este acela al națiunii întregi și al categoriilor incorporate succesiv. În Germania este tocmai invers. Nucleul de instruire este însăși baza organizării sociale; spiritul acestui nucleu al cadrelor este predat fiecărei noi categorii și acest spirit este întreținut metodic de clasele care au terminat. Autorii citați mai înainte, cărora li s-ar putea adăuga cu ușurință încă 100, sunt de acord în a recunoaște că spiritul militar și organizarea de tip militar au pătruns în toate domeniile de activitate: școli și universități, uzine și agricultură. Ceea ce înseamnă că poporul german întreg a fost încet-încet transformat într-o enormă armată profesionistă, suprimându-se orice spirit civil și mai ales civic. Armata germană națională este asemenea cu o armată a loviturilor de stat militare, întărită de intruziunea spiritului militarist în rândul femeilor și copiilor. Aceasta este o formă nouă de organizare, pe care Herbert Spencer nu putea s-o prevadă cu siguranță și cu care se pot mândri regii Prusiei, dar cu care germanii inteligenți nu au deloc de ce să se mândrească prea tare.

senzației pe care o au germanii de a fi liberi la ei acasă.

Și totuși, dacă un englez sau un francez, un elvețian, un italian sau un nord american trăiește un timp în această țară, începe să simtă un fel de sufocare. O singură comparație i-ar putea face pe germani să înțeleagă: sunt obișnuiți cu atmosfera unei camere închise, căreia i se deschid din când în când ferestrele pentru că fără aerisire s-ar fi produs asfixierea locuitorilor. Această aerisire înseamnă îmbunătățirile sociale și diversele progrese de ordin tehnic, cum ar fi perfecționarea tehnicii pedagogice sau marea și rapida răspândire a parcurilor și a școlilor pentru copii. Dar dacă intri în această cameră venind de afară, de la aer liber, imediat începi să simți un fel de opresiune ce devine repede insuportabilă. Oamenii locului susțin că le e foarte bine în această atmosferă rarefiată; cel ce vine continuă să respire cu greutate. Am trăit eu însumi această senzație la Hamburg, la Berlin, la München, la Nürnberg, la Stuttgart, dar niciodată în Italia, în Elveția sau în Anglia.

Războiul și înfrângerea vor obliga Prusia să-și deschidă larg toate ferestrele prin care Germania să poată vedea lumea. Locuitorii ei, deja dresați, vor continua la început să se comporte ca și cum ar fi încă închiși. Dar cel puțin nimeni nu va mai putea închide ermetic aceste ferestre după încheierea păcii. Cine s-a obișnuit să respire din plin aerul drumurilor libere și al câmpurilor

nu se mai poate mulțumi cu mirosul mucegăit de clădiri vechi.

Dorim ca Wundt, care este în fond una dintre marile minți ale Germaniei moderne, să trăiască suficient încât să-și simtă pieptul dilatându-se sub briza libertății venită dinspre Franța și pentru a înțelege că poate există o altă Germanie decât cea pe care a văzut-o el născându-se și a cărei înfrângere a trăit-o.

Aceasta înseamnă că Germania va fi ștearsă dintre statele europene? Nicidecum. Căci nu ne putem închipui că suprimarea sa totală, nici măcar o dezmembrare, ar recrea Germania nou viabilă dinainte de Războiul Ducatelor. Dar putem concepe Reich-ul bazat tocmai pe marele principiu al cooperării, propagat de către aliați.

În politică, acest principiu capătă nuanțe sau forme particulare dintre care cea mai evidentă este sufragiul universal, prin care toată lumea participă la guvernare.

Structura federativă a Elveției este una dintre aceste forme; și aceea a Statelor Unite și a Commonwealth-ului australian. Noua Belgie, formată altă dată din două entități naționale ireductibile, dar unite acum de dezastru, va fi încă una.

Ceea ce nu trebuie să mai existe este o Germanie care să existe decât pentru o dinastie, care este doar un domeniu de exploatat, un popor de oprimat. Sclavii din antichitatea clasică și din Africa modernă erau fericiți;

asta nu înseamnă că principiul sclavagismului nu este contrar demnității umane. Germanii nu simt nenorocirea sorții lor: noi trebuie să le dovedim că sunt o rușine și un pericol pentru oamenii liberi.

XIX

Felul în care sunt organizate imperiul colonial englez și imperiul colonial francez, în care, treptat li se acordă autonomie populațiilor indigene, arată cum o țară civilizată poate și trebuie să-și rezolve problemele. Nu trebuie să asuprim Germania sub pretextul că este deja obișnuită să fie asuprită. Dar trebuie să-i impunem un sistem de guvernare prin care în câteva generații orgoliul libertății, mândria de a fi liber, să redevină piatra de temelie a edificiului social.

Diplomații trebuie să planifice geografia politică a Germaniei. Diferite sisteme deja propuse sunt posibile, mai ales reconstituirea regatului Westfaliei, care ar împinge Prusia înspre nord. E important mai ales ca nici o dinastie să nu mai poată reînnoi, sprijinându-se pe un stat germanic, tentativa Hasburgilor și a Hohenzolernilor

care de atâtea secole și în atâtea rânduri au inundat Europa în râuri de sânge.

Idealul ar fi, bineînțeles, o republică germană, căci s-ar putea înțelege cu republicile franceză și elvețiană, cât și cu aceste republici mascate, Anglia și Italia. Dar, afirmă savanții, poeții și chiar Gretchen-ele¹ Germaniei, virtutatea esențială a acestui popor este *Fidelitatea* (*Treue*), nu fidelitatea față de un ideal de libertate și justiție, ci fidelitatea, pe care noi am numi-o mai degrabă supunere oarbă, față de puterea tradițională, investită de o maiestate sacro-sfântă, sau, cum spun ei, bizantină.

Orice ar fi sau s-ar alege de Germania, totuși armatele aliate și apelul făcut de metropole la colonii constituie un fapt mondial considerabil. Alianța noastră are un caracter cu totul diferit decât Sfânta Alianță din 1814-1815, care avea ca scop să reinstaureze în Franța o dinastie alungată de popor, să consolideze tronurile zdruncinate de Napoleon și să sufocă germenii libertății politice și intelectuale. Acum rolurile sunt complet inversate. Aliații sunt apărătorii libertății și ai drepturilor încălcate, ceea ce dovedește cât de mult a progresat idealul anglo-francez al personalității și cooperării într-un singur secol.

Iată că până și Rusia și-a schimbat tabăra și își pregătește astfel intrarea în adevăratul Congres

---

¹ Gretchen – nume foarte popular în Germania. (nota trad.)

European². Din Sfânta Alianță au supraviețuit ca forțe ale regresiei doar cele două dinastii.

După război, legăturile internaționale cimentate de pericol și sânge se vor rupe oare? Nu: multe bariere au căzut pentru totdeauna. Încet-încet, chiar și țările neutre vor fi obligate să ia o poziție și să privească viitorul dintr-un alt punct de vedere. Forțele dezlănțuite se grupează astfel: sentimentele și interesele au devenit mai solidare pe întreg pământul, rase diferite au luat contact una cu alta; prejudecățile tenace dispar sub focul de armă; clasele sociale sunt aruncate laolaltă în tranșee. Este pentru prima oară în istoria lumii când noțiunea de umanitate apare dincolo de spațiu și frontiere privite până atunci de netrecut.

Și toate acestea nu pentru a asigura, cum pretind unii, hegemonia comercială a unei țări sau a alteia. Căci, o dată cu progresele atât de rapide ale invențiilor tehnice, nimeni nu mai poate fi sigur de un viitor bazat pe forță. Sunt două principii fundamentale opuse, fiecare reprezentat de milioane de oameni strânși în jurul a două

---

² Eu sunt dintre aceia care cred că trebuie să ai încredere în voința țarului și în promisiunile generalului de a elibera de jugul mai mult decât secular popoarele alogene altădată în națiune și de a da poporului rus, unul dintre cele mai inteligente și mai simpatice popoare, libertatea de gândire, libertatea cuvântului, libertatea de acțiune, la care are dreptul. Cine nu cunoaște contribuția Rusiei la filozofie, artă, știință, trebuie să citească o broșură a mai multor specialiști englezi și redactată de T. M. Machail, „Russia“s gift to the world”, Londra, Hodder și Stoughton, 1915.

stindarde inamice. Unul dintre aceste două principii datează din perioada preistorică și nu mai are ca apărători decât pe Hohenzollerni, Habsburgi și pe turci. Celălalt, încă foarte tânăr, îi are ca susținători pe aliați. Astfel se creează în acest moment civilizația mondială a secolului XX. Ceea ce se poate formula astfel: *„Germania și aliații săi trăiesc încă sub regimul exploatării și supunerii, în timp ce popoarele cu adevărat civilizate vor să organizeze regimul cooperării ce are la bază libertatea. Acesta este marele secret al civilizațiilor franceză și engleză moderne”*.

XX

Cititorului i s-au putut părea uneori prea categorice generalizările mele. Trebuie deci să-mi argumentez atitudinea în fața unor fenomene atât de complexe, cum sunt fenomenele sociale.

Nu putem numi *fapt* un număr oarecare de acte executate de o colectivitate. Astfel, arta nu este un fapt; dreptatea, libertatea, creștinismul, socialismul, cooperarea, pacifismul, militarismul, nu sunt fapte. Sunt *tendințe*, sau și mai clar, *mișcări tendențiale*. La fel și cu salariul, valoarea, moneda, sau în alte domenii, cu credința sau ateismul. Termenul de *fapt social* presupune posibilitatea de a stabili niște limite precise, lucru imposibil din cauza calității esențiale a acestui fenomen, dat fiind faptul că pornind de la ființe vii conștiente, acestea sunt și ele în perpetuă stare de transformare, de

progres sau regres, de compromis sau de exagerare.

Dacă spun deci că Germania a fost și este încă *militarizată*, asta nu înseamnă că toți germanii, fără excepție, nici că toate instituțiile lor sunt militarizate, ci că tendința generală care este acum mai pregnantă, cea care atrage mai mulți indivizi și grupuri, este tendința militaristă.

Și invers: dacă spun că Franța și Anglia sunt *cooperaționiste*, o fac știind foarte bine că un număr considerabil de patroni și de muncitori, legi și reglementări, syndicate economice și societăți științifice nu sunt sau cel puțin nu pe față împotriva cooperării sub diverse forme. Dar există aici, în Franța, o tendință slabă de la mijlocul secolului trecut și care a progresat încă de la începutul acestui secol în raport geometric, către organizarea cooperativă a tuturor activităților individuale și sociale.

Această tendință are la bază practic și este justificată teoretic în mai multe feluri. Există argumentul interesului material: munca este mai bine făcută, mai repede și costă mai puțin atunci când este făcută în urma unei înțelegeri continue și în ciuda unei lupte deschise și marcate între indivizii care o execută. Există argumentul: e mai bine să orientezi forțele într-un același sens decât să le lași să se contracareze în dezordine. Este argumentul sentimental, de asemenea expus de

creștini fervenți, de psihologi, filozofi, istorici ai umanității și umaniști de orice fel. Este argumentul științific, pe care economiștii îl întemeiază pe fapte moderne observate direct, iar istoricii civilizației pe studiul evoluției umane. Este argumentul intelectual, care constă în a afirma că prima condiție a dezvoltării originale a inteligenței fiind minimul de constrângere externă, sistemul cooperativ este cel ce se apropie cel mai mult de idealul practic.

Oricare ar fi aspectul vieții sociale pe care l-am analiza, problema se pune întotdeauna în aceeași termeni: ori domină regimul exploatator, ori cel al cooperării. Nu contează că acesta din urmă a fost descoperit doar recent. Umanitatea a trăit sub el încă de la începuturi; nu a conceput posibilitatea de a trăi sub al doilea regim decât de un secol și jumătate și nu a început să-l pună în practică parțial decât 30 de ani, mai mult sau mai puțin întâmplător. Dar, descoperindu-l, francezii și englezii au constatat repede avantajul pe care-l pot avea pentru a ameliora influențele sociale și relațiile individuale.

Fără puterea care a reușit să conserve în regimul exploatator militarismul prusac, care acționa asupra națiunilor dimprejur și chiar asupra restului lumii, aplicările principiului cooperării libere ar fi fost mult mai numeroase și sistematice în toate țările civilizate.

Pentru a evita involuția și pentru a împiedica stoparea sau distrugerea progresului cooperării trebuie ca citadela militarismului să fie distrusă pentru totdeauna și în așa fel încât nici o altă țară din lume să nu mai poată relua tentativa Hohenzollern-ilor. Nu ne-am putea teme că Anglia sau țările anglo-saxone ar putea face o asemenea încercare, căci tocmai de la ele ne vin cele mai bune și mai gândite puneri în practică ale noului principiu. Ar fi de mirare ca Franța să reînceapă experiența care i-a reușit deja atât de rău cu primul și al treilea Napoleon și să vrea să riște să reconstruiască ea organizarea periculoasă pe care a distrus-o cu greu la vecinul ei.

Nu există nici un motiv de temere pentru viitorul Europei. Date fiind sentimentele comune care îi animă pe aliați și imposibilitatea cuceririlor continentale, pentru că acest război își are motivația și justificarea în principiul contrar aceluia al cuceririi brutale și în ciuda unor inevitabile oscilații, Europa de mâine va fi continuarea, sau mai bine zis dezvoltarea acestei părți a Europei care înainte de război era cu adevărat civilizată.

O expansiune în Orient a Rusiei, a Franței și a Angliei, o alianță economică sau chiar politică strânsă între Germania și Austria germană (dar nu slavă, nici ungară) nu pot servi decât la salvagardarea libertăților deja câștigate în Europa centrală propriu-zisă.

Mai mult decât atât: în zilele noastre principiul exploatării mai ales politic și deja economic nu este un articol de export. Asta i-a făcut Herrero pe germani să simtă, asta știu foarte bine francezii și englezii, care altfel nu ar fi putut conta pe trupele lor indigene. Singura oară când englezii au încercat într-un fel să pună în practică principiul absolutismului, au pierdut regiunile care au constituit apoi nucleul Statelor Unite. Această experiență le-a fost suficientă. Așa cum Franța are în Africa de Nord o soră mai mică, la fel și Marea Britanie și-a putut chema în ajutor fiicele „fidele” în maniera germană, emancipată și cu atât mai devotată.

XXI

Este inutil să luăm în serios părerea unora care nu văd în actualul război decât o luptă pentru hegemonia comercială sau pentru combinații pur politice cum au fost dintotdeauna rivalitățile între triburi, între orașe, cum erau războiul Troiei sau Romei sau Cartaginei, lupta dintre Ludovic al XI-lea și Carol cel Viteaz, între Carol Quintul și Francisc I.

În toate aceste ciocniri, principiile fundamentale de guvernământ și de organizare socială generală erau identice de ambele părți; era o luptă pentru obținerea puterii și a bogăției materiale.

Războiul actual intră în aceeași categorie ca și războiul de secesiune, ca și Revoluția franceză (împotriva „imperialiștilor”), ca și Anglia împotriva statelor Americii de Nord, Grecia contra Romei,

Bizanțul împotriva turcilor, catolicii contra maurilor în Spania sau potrivit victoriei unuia sau altui partid, era o concepție stabilită între raporturile individului și statului, ca și a omului față de om care devenea victorioasă și se impunea prin forță colectivităților. Dar această diferențiere nu este pe înțelesul decât al țărilor care au avut deja lupte, principii contrare, ceea ce nu este cazul nici al germanilor, nici al popoarelor scandinave¹. Din contră, popoarele balcanice știu foarte bine ce înseamnă pentru ei eliminarea turcilor, sau cel puțin a unui stat constituit musulman.

Secolul al XIX-lea, având la bază principiile fundamentale ale Revoluției, a elaborat principiul naționalităților, care înseamnă aplicarea la o grupare omogenă a principiului libertății individuale. Prusia s-a arătat adversarul declarat al acestui principiu în timp ce Franța și Marea Britanie, chiar ținând cont de excepția irlandeză și colonială, și-au orientat politica generală în favoarea acesteia.

Nu mai avem motive să discutăm dacă răspunde sau nu dreptului natural sau dacă este, după caz, în avantajul sau dezavantajul uneia sau alteia dintre marile

---

¹ Puteți citi cronicile lui P.G. La Chesnais și ale lui Fritjof Palmer în „Mercure de France”, 1 mai 1915 despre atitudinea așa zis „neutră” a acestor popoare în ceea ce privește Belgia și Aliații și puteți compara harta detaliată a „Mării Baltice ca Mare Germanică”, publicată de Petermann's Mitteilungen din aprilie 1915.

țări: este un principiu care s-a formulat teoretic în mai multe rânduri și care a avut, începând din 1815, numeroase puneri în practică, căpătând astfel valoarea unei forțe colective ce nu mai poate fi negată, dar cu care trebuie să ne unim și căreia ești uneori obligat să-i cedezi. Chiar Roma, într-o vreme când acest principiu era perceput cu confuzie, a trebuit să-și organizeze Imperiul astfel încât să pună în vigoare compromisuri locale. Acest lucru ar fi trebuit să i-l amintească istoricii germani lui Wilhelm al II-lea și lui Francisc Iosif, adăugând: „Ulciorul spart nu merge de două ori la apă”.

Se poate vedea că am evitat întotdeauna cu grijă să-mi fondez argumentația pe un apel la sentimentele de fraternitate și de umanitate, tocmai pentru a nu fi taxați de „idealism” – în prezent, aceasta din păcate este o insultă – deși le putem considera de asemenea niște mari forțe colective moderne², care au devenit treptat un element esențial al atmosferei noastre morale.

Deci, am încercat mai ales să evaluez jocul acestor forțe. Ori, este un simplu fapt de observație istorică, faptul că libertatea a fost întotdeauna victorioasă, mai devreme sau mai târziu în fața forței sclavagiste și că, în zilele noastre este mai mult ca niciodată. O caracteristică particulară, după părerea mea primordială

---

² Am dezvoltat acest punct de vedere în „În Algeria”, capitolele XIV și XV.

a spiritului de libertate, a spiritului critic intelectual, a învins întotdeauna mai devreme sau mai târziu spiritul de autoritate³.

---

³ Scrisoarea deschisă a marelui psiholog american Mark Baldwin, ale cărei opere (Dezvoltarea mentalului la copil și în cadrul rasei etc.) sunt totuși un model perfect de tehnică științifică germană, dar a cărei logică și concepții fundamentale nu au fost deformate de tehnică, este un exemplu atât de bine caracterizat de libertatea intelectuală încât consider de folos să o citez aici aproape în întregime

„New-York, februarie 1915

Doctorului Hugo Kirbach, secretar-arhivist al
Ligii Universităților germane la New York

Dragă domnule,

Am primit scrisoarea prin care îmi cereți, în calitate mea de fost student în Germania, să ader la „Liga Universităților germane în Statele Unite”, al căror obiectiv este să „ia împreună inițiativa de a face cunoscut adevărul și de face înțelese aspirațiile Germaniei” în ceea ce privește „conflictul în care Germania a fost provocată de forțe mult superioare”. Aveți dreptate să gândiți că, pentru faptul de a fi fost student în Germania și de a fi studiat în această țară nu sunt oarecum îndreptățit să vorbesc despre aspirațiile Germaniei, și că sunt dornic să fac cunoscut adevărul. Din aceste motive vă transmit părerea mea personală. Am căpătat-o după o reflexie matură în ciuda șederii mele în această țară și prieteniei pe care am avut-o pentru numeroși germani pe parcursul unei îndelungi cariere universitare.

1. În ceea ce privește adevărul – După mine, adevărul este că niciodată vreo țară nu a avut mai multe motive de a reuni „forțele mult superioare” împotriva unei alte țări cum au avut Anglia, Franța și Rusia împotriva Germaniei și Austriei. Documentele diplomatice, schimbările înainte de război dovedesc, din partea Germaniei o necinste rușinoasă, cinism și calomnie. Germania a lansat o provocare pe care demnitatea și onestitatea le obligă să o accepte. Datoria și necesitatea de a lupta se impuneau Franței și Rusiei. Doar datoria se impunea Angliei, datoria față de Belgia și

civilizație. Este spre onoarea Angliei că a acceptat datoria deși nu era pentru ea o necesitate.

2. Alt adevăr. Germania face războiul ca o națiune de bandiți și pirați, trăgând avantaje în toate ocaziile de sentimentele de cavalerism și de onoare a adversarilor săi. Metodele sale sunt cele ale unui vandalism oficial. Doar dacă ai avea sufletul unui primitiv sălbatic ai putea simpatiza cu ea. Apelul său la savanții și la profesorii americani nu este altceva decât un afront. Acești oameni sunt, într-adevăr în primele rânduri ale acelor care întrețin focul entuziasmului moral, care se străduiesc să mențină idealurile umane și creștine, care sunt responsabili de opinia publică și de spiritul tinerilor. Răspunsul lor, iată-l: Rușine vouă și rasei voastre! Profesorii germani de morală și de știință propriu-zisă să îndrăznească să „justifice” metodele germane de război și ambițiile Germaniei așa cum sunt dovedite de aceste metode, aceasta este o rușine pe care corpul universitar german nu o va spăla vreodată. În ochii noștri decăderea morală a Germaniei pare fatală.

3. Un alt adevăr (În legătură cu atitudinea arogantă a germano-americanilor în Statele Unite).

4. Cât despre aspirațiile Germaniei pe care doriți să le faceți cunoscute, acestea nu sunt decât prea evidente, termenul de pangermanism le definește, și acest război arată foarte bine ceea ce înseamnă. Pretențiile se deduc din mijloacele adoptate a le realiza, iar acestea sunt rușinoase: violarea dreptului public și privat, distrugerea celor mai frumoase monumente, documente oficiale mincinoase, „bluff” nerușinat, mine plutitoare și submarine construite pentru a-i distruge pe oamenii nevinovați și slabi. Cunoscuți eu însumi exemple de răutate sistematică: „Imnul urii” este cântat la masa împăratului! Ceea ce se urmărește prin aceste mijloace, spun apologiștii Germaniei, este să se răspândească peste tot cultura. O cultură care se folosește de asemenea arme! O victorie germană ar distruge pentru generații întregi orice posibilitate de a soluționa pașnic problemele politicii mondiale – probleme care rămân nerezolvate din cauza militarismului german.

Iată domnule, expus pe scurt ceea ce cred eu despre adevărul german și despre aspirațiile germane. Dacă doriți sincer colaborarea profesorilor americani care au studiat în Germania, sper că veți da acestei scrisori o cât mai mare publicitate.

De aceea, dincolo de vicisitudinile luptelor brutale, națiunile care reprezintă politic și social forța de libertate, iar intelectual, forța criticii libere, dau apărătorilor lor înarmați o putere de rezistență și de acțiune în mod necesar superioară⁴.

Spiritele libere nu au de ce să se teamă de victoria definitivă, în nici un domeniu, a forței autoritare și sunt convins că după coșmarul prusac, mulți savanți germani se vor indigna ei înșiși de aberația lor de moment.

Nimic nu ne împiedică să presupunem că Germania, o dată debarasată de Hohenzollerni, care rămân unica legătură cu o feudalitate agrariană și militară, nu va adopta la rândul ei vechile noastre principii adăugându-le principiul nou al cooperării liber consimțite. Aceasta este dorința oricui, care, cunoscând vicisitudinile istoriei universale, consideră posibil un viitor din ce în ce mai epurat de rămășițele barbariei.

---

⁴ Acest lucru a fost recunoscut în cronicile sale cotidiene din „Journale de Geneve” de către un militar precum colonelul F. Feyler, care pune pe același plan factorul strategic, factorul tactic și factorul moral colectiv.

XXII

Această dorință va fi primită prost și mai ales interpretată rău de nouă zecimi din germani, pentru că guvernul i-a făcut să creadă că lumea întreagă era invidioasă din cauza rapidei lor dezvoltări comerciale, industriale și științifice. Ca și cum națiuni atât de pline de inițiativă ca Anglia și Franța, sau cu viitor atât de promițător ca Rusia și Statele Unite ar fi putut să se înjosească să aibă sentimente așa de meschine și de altfel atât de inutile ca invidia. Ceea ce li se reproșează germanilor, nu este faptul de a fi activi și întreprinzători, ci îndrăzneala lor de a cere mai mult în lume decât merită cu adevărat, trufia, brutalitatea și ferocitatea care le-au devenit încet, încet o a doua natură, în fine, această concepție că absența oricărui scrupul este o dovadă de forță.

Fiecare popor are dreptul să considere orgoliul său

național drept o parte esențială a forței sale de rezistență și expansiune. Astfel nu i se poate reproșa unui german faptul că este mândru de nația sa, căreia umanitatea îi datorează într-adevăr un mare număr de genii.

Dar în orice contează maniera. Aceea a germanilor este neplăcută pentru că implică disprețul operei înfăptuite de alte popoare; ea suscită un fenomen de reacție directă, o dorință de rezistență.

Nu cerem toți decât să muncim liniștiți și să ne bucurăm în pace de rezultatele muncii noastre, fără să împietăm vreun domeniu geografic, economic sau intelectual al vecinilor noștri din Europa. Pământul era deja împărțit în suficiente colonii și sfere de influență, astfel încât fiecare națiune importantă să aibă piețe de deschidere conforme nevoilor sale imediate. Se acordase Germaniei o poziție internațională, în același timp politică, vamală și colonială, care îi era de ajuns și domina economic în țări care totuși nu erau supuse dominației politice. Nemulțumită, a supus toate țările, îmbrăcând această invazie brutală în formele grandilocvente: aceasta însemna a arăta lumii întregi scopul direct al expansiunii sale¹.

---

¹ Iată mai bine de 10 ani de când oricine urmărind îndeaproape dezvoltarea economică a Germaniei fondată pe un sistem financiar înșelător, prevedea clar falimentul sistemului. Am semnalat eu însumi faptul acesta la întoarcerea mea din misiunile cu care mă însărcinase Ministerul Agriculturii; există multe raporturi asemănătoare ale „atașărilor noștri

Aceasta nu pornea nici dintr-un sentiment generos ca expansiunea franceză a Revoluției, nici dintr-un sentiment de libertate individuală absolută, ca expansiunea engleză, ci doar din militarismul și în mercantilismul cel mai pur, din teorii pseudo-științifice total false. Istoria lumii dovedește că orice expansiune fondată pe asemenea motive, condiționate de o mentalitate colectivă inferioară, poartă în sine otrava ce o distruge rapid.

Atunci când le propunem germanilor să renunțe total la militarism și să se constituie într-o națiune liberă, aceștia râd și spun că suntem buni că le recomandăm ablațiunea voluntară a ghearelor și colților lor pentru ca mai apoi să-i putem sfâșia în voie! Aceasta nu este și nu poate fi intenția nici a Angliei nici a Franței. Aceste două țări au o populație metropolitană destul de mică și un imperiu colonial enorm: de ce și-ar complica și mai mult sistemul de guvernământ prin anexarea sau

---

comerciali”. Dacă guvernul german a declarat război a făcut-o în speranța de a-și regulariza situația financiară, de a pune stăpânire pe regiunile miniere care îi păreau necesare și de a-și asigura noi piețe. Dar aceste oscilații economice nu au în evoluția istoria universală a acțiune atât de puternică precum acelea ale ideilor și sentimentelor colective. Credința în preponderența factorului „Realpolitik”-ului în progresul general este o invenție de cabinet a teoreticinelor germani care a fost acceptată fără drept de apel în toate celelalte țări, mai ales în mediile industriale și universitare și care influențează majoritatea judecăților asupra semnificației reale a războiului actual.

stăpânirea mascată a unei populații „indigene” din Europa, bine constituită și inasimilabilă!

Nimeni nu le va nega germanilor după un astfel de război faptul că posedă anumite calități virile. Iar ei nu vor mai avea tendința să le nege pe cele ale adversarilor lor. După care, forțele colective se vor reface, exact ca înainte, căci pierderile în bani și oameni vor fi fost repartizate aproximativ egal între toți combatanții. Superioritatea numerică a populației Reich-ului îi va permite să suporte pierderi triple față de ale noastre. Dar înfrângerea va fi avut ca efect cel puțin distrugerea acestei mândrii de parvenit, acestei atitudini de stăpânire a lumii, acestei neîncrederi guvernamentale în politica internă și externă care constituia adevărata tară a Germaniei moderne.

Acesta este deci marele secret al civilizației franceze și engleze, adică europene, și pe care îl înfățișează formula propusă de mine.

Aceasta elimină principiul milenar și plin de cruzime căruia umanitatea îi datorează toate nenorocirile și împotriva căruia a avut loc progresul universal al obiceiurilor, sentimentelor, ideilor, organizațiilor politice și sociale. Aceasta arată posibilitatea de a crea o Europă nouă pe o bază parțial intrată în practică încă dinaintea războiului și ale cărei efecte utile și legislative au fost confirmate prin experiență.

Așa se pune problema Statelor Unite ale Europei. Nu trebuie să dorim ca aceasta să se constituie prin forță, nici în folosul unei dinastii sau al unei țări. Visul lui Carol Quintul, al lui Ludovic al XIV-lea, al lui Napoleon I, al lui Wilhelm al II-lea în fine, este cu atât mai puțin realizabil cu cât toate popoarele au mai mult conștiință de ele însele. Statele Unite ale Europei se vor constitui normal atunci când principiul modern al cooperării care în politică ia forma federativă va fi pătruns până în cele mai mărunte mecanisme sociale, atunci când fiecare om în Europa va prefera întrajutorare în locul exploatării, fie din interes, fie din sentiment, fie chiar din obișnuință inconștientă și atunci când popoarele constituite în națiuni independente vor refuza să recurgă la lupta sângeroasă în cazurile când ar fi posibilă înțelegerea și federația. Anglia va fi probabil una dintre primele care va propune acest mod de grupare a statelor, căci în curând alte pericole, mai grave chiar ca cele de astăzi vor amenința locuitorii Europei și bunurile lor cele mai de preț.

Germanii nu înțeleg cum un Curie a putut să-și facă descoperirile într-un hangar în care intrau ploaia și vântul, sau cum un Anatol France, acest critic care desființează orice, poate face parte din Academia Franceză, sau cum un Byron și un Shelley au îndrăznit să fie niște boemi, iar un Verlaine să bea absent.

Francezii și englezii li se par germanilor moderni, mai degrabă locuitori de pe Marte și nu de pe Terra (...) Singura dintre celelalte țări în care acest spirit de inițiativă joacă un rol important este Statele Unite: este un talent care vine de la englezi și francezi și care riscă să se piardă sub influența germană.

ISBN 973-85794-6-5

